

Hrvatska u doba knezova

Vrbanić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:715504>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Ivan Vrbanić

Hrvatska u doba knezova

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Ivan Vrbanić

Hrvatska u doba knezova

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje povijest, grana hrvatska i svjetska
srednjovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

J. Urblanić 0122227876

U Osijeku, 16.10.2023.

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Uspón Hrvatske Kneževine započinje u 9. stoljeću. Sam položaj Hrvatske vrlo je specifičan jer se nalazi između Franačke i Bizanta na političkom te između pape i carigradskog patrijarha na religijskom planu iako je papa imao veći utjecaj. Upravo zahvaljujući franačkim zapisima i utjecaju franačkih vladara znamo da je prvi poznati knez bio Borna koji je vladao početkom 9. stoljeća. Veći uspon Hrvatska Kneževina doživljava za vrijeme kneza Trpimira koji je vladao gotovo samostalno. Taj razvoj nastavljen je i za vrijeme njegovih nasljednika Domagoja, Branimira i Muncimira pa sve do vremena Tomislava za kojeg se smatra da se nazivao kraljem iako to nije dokazano. Važan korak u razvoju bilo je i pokrštavanje koje je započelo pod franačkim utjecajem. Do kraja 9. stoljeća veći dio hrvatskog naroda se pokrštava, ustrojava se crkvena hijerarhija te dolaze redovnici koji pomažu u društvenom, gospodarskom i kulturnom razvoju. Društvo od plemenske zajednice prelazi u društvo koje sve više nalikuje feudalnom društvu. Stvaraju se i prvi gradovi te se dio društva razvija kao gradsko i poprima obilježja društava koja nalazimo u dalmatinskim gradovima. Zahvaljujući redovnicima, koji su bili i zapisničari, dolazi do povećanja pismenosti. Pronađeni natpisi tomu i svjedoče, a pomoću njih možemo analizirati pismo koje se tada koristilo. Zapóčinje i razvoj sakralnog graditeljstva. Osim što su se koristile antičke crkve, zapóčinje i gradnja novih crkava. U crkvama pronađeno je nekoliko kamenih natpisa na kojima su zapisana imena knezova. Gospodarstvo se i dalje temeljilo na poljoprivredi i obrtima koji su služili samo za lokalne potrebe. Zapóčeo je i razvoj brodogradnje, a novčarstvo nije bilo razvijeno iako je pronađen franački i bizantski novac.

Ključne riječi: *Hrvatska Kneževina, Trpimir, Domagoj, Branimir, kristijanizacija Hrvata*

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Historiografija i izvori.....	3
3. Teritorijalni opseg, narav i ustrojstvo vlasti u Hrvatskoj tijekom 9. stoljeća.....	5
3.1. Opseg vlasti.....	5
3.2. Titule i tip vlasti.....	6
3.3. Kneginja, dvorska kancelarija, župani.....	9
4. Prostor Hrvatske prije kneza Trpimira.....	11
5. Vladari Hrvatske u 9. stoljeću.....	13
5.1. Trpimir.....	13
5.2. Domagoj.....	15
5.3. Zdeslav.....	16
5.4. Branimir.....	17
5.5. Muncimir.....	18
6. Pokršćavanje Hrvata i Crkva u Hrvatskoj.....	20
6.1. Pokršćavanje Hrvata.....	20
6.2. Crkvena hijerarhija.....	21
6.3. Redovništvo u Hrvatskoj.....	23
7. Međunarodni položaj Hrvatske u 9. stoljeću.....	25
7.1. Odnos Hrvatske i Bizanta.....	25
7.2. Odnos Hrvatske i Franačke.....	27
7.3. Odnos Hrvatske i Svete Stolice.....	28
7.4. Odnos Hrvatske i Venecije.....	29
8. Društvo u Hrvatskoj kneževini.....	31
9. Gospodarstvo.....	33
10. Kultura Hrvata u Hrvatskoj Kneževini.....	36
10.1. Pisana baština.....	36
10.2. Graditeljska baština.....	37
11. Zaključak.....	40
12. Literatura.....	43

1. Uvod

Doba knezova označava razdoblje od prvog spomena knezova, odnosno od prve polovice 9. stoljeća i prvog poznatog kneza Borne, pa sve do prve polovice 10. stoljeća kada se hrvatski vladari počinju nazivati kraljevima. Prostor koji ovaj rad obuhvaća jest područje današnje Dalmacije jer su se na tom području nalazila središta hrvatskih vladara: Klis, Bijaći i Nin. Usto, obuhvatit će i područje dalmatinskih gradova koji su imali određeni utjecaj na Hrvatsku Kneževinu, a njihova povijest nerijetko je bila isprepletana s povijesti Hrvatske Kneževine.

Izvora za prvu polovicu 9. stoljeća ima premalo da bi se utvrdio politički i državni kontinuitet između kneževina početkom i sredinom 9. stoljeća. Samim time, povijesni razvoj možemo pratiti tek od kneževa Mislava i Trpimira. Rano razdoblje hrvatske povijesti važno je za formiranje kulturnog i političkog identiteta Hrvata jer od tog vremena možemo pratiti početak razvoja političkih i crkvenih institucija te pismenosti i zapadne kršćanske sakralne umjetnosti na području dalmatinskog zaleđa. Usto, započela je i afirmacija hrvatskih vladara na međunarodnom planu, a neki od njih uspijevaju ostvariti visok stupanj autonomije koristeći geopolitičke okolnosti.

Jedan od ključnih događaja na kulturnom i političkom planu bilo je pokršćavanje Hrvata, prvenstveno elite. Pokršćavanje je pridonijelo kulturnoj i političkoj integraciji u krug zapadnoeuropskih zemalja pod franačkim utjecajem. Zahvaljujući knezovima na ove prostore dolaze redovničke zajednice te se stvara dijecezanska organizacija na prostoru Hrvatske. Politički i kulturni razvoj doprinio je i razvoju društva. Skromni izvori navode stvaranje društvene elite od kojih su najznačajniji bili župani te društvo sve više nalikuje na zapadna društva toga razdoblja. Pretpostavlja se da se razvija i gospodarstvo, započinje razvoj obrta i brodogradnje uz poljoprivredu i stočarstvo.

Cilj ovog rada jest prikazati razvoj Hrvatske Kneževine u 9. stoljeću. Ovaj rad odgovoriti će na nekoliko pitanja: kako je tekao politički razvoj Hrvatske Kneževine? Kakav utjecaj na razvoj je imao geopolitički položaj Hrvatske? Kako je došlo do pokršćavanja Hrvata i tko je imao najveći utjecaj u tome? Kakvi su bili odnosi s drugim državama? Kako su se razvijali društvo, gospodarstvo i kultura Hrvata? Preko ovih tema prikazat će se rani razvoj Hrvatske Kneževine, njena politička povijest, razvoj političkih institucija, a zatim i prikazati

kako je tekao kulturni razvoj, početak vjerskog života i pismenosti na ovim prostorima. Osim toga, prikazati će se i odnosi s drugim državama i njihov utjecaj na hrvatske vladare.

2. Historiografija i izvori

Spoznaje o najranijoj hrvatskoj povijesti temelje se na iznimno malom broju izvora. Razlog je tomu slaba očuvanost izvora i slabija razvijenost tadašnjih institucija, odnosno sporadična praksa izdavanja pisanih dokumenata. Što se tiče diplomatske građe, sačuvan je tekst samo dvije isprave čija je vjerodostojnost i danas predmet rasprave u hrvatskoj historiografiji. Riječ je o tzv. Trpimirovoj darovnici iz 852. godine i Muncimirovoj¹ ispravi iz 892. godine. Zahvaljujući papinskim registrima nekoliko je papinskih pisama ostalo sačuvano. Pisma su bila upućena vladarima i biskupima. Najpoznatija su pisma upućena knezu Branimiru, ninskom biskupu Teodoziju te splitskom svećenstvu.²

Zbog skromnije diplomatske građe povjesničari su se morali u puno većoj mjeri oslanjati na narativne izvore. Od najvažnijih narativnih izvora treba izdvojiti *Anale kraljevstva Franaka*, djelo u kojem se bilježe najvažniji događaji Franačkog Kraljevstva među kojima su i Ljudevitov ustanak u kojem se spominje knez Borna te bizantsko-franački rat oko Dalmacije i Venecije. Nadalje, važno je i Gottschalkovo djelo *De praedestinatione* u kojem su zapisani podaci iz vremena njegovog boravka na Trpimirovu dvoru. Osim franačkih izvora važni su i mletački izvori. Posebno treba izdvojiti djelo Ivana Đakona *Mletačka kronika* u kojem pisac donosi mnoštvo podataka o Hrvatima i Neretljanima, a pogotovo o njihovom odnosu s Mletačkom Republikom i nastojanjem Mlečana u osiguravanju plovidbe duž Jadranske obale. Od narativnih izvora nastalih na području današnje Hrvatske ističe se djelo Tome Arhiđakona *Historia Salonitana*. Iako u svom djelu većinom govori o kasnijim razdobljima, Toma donosi podatke i o salonitanskoj i starijoj splitskoj povijesti, a po svoj prilici na temelju dokumenata koji su se tada još čuvali u arhivu splitske Crkve.³

Za povijest Hrvatske u 9. stoljeću iznimno su važni i kameni natpisi. Natpisi su ostali kao podsjetnik na donatora u svrhu poticanja molitve za njegovu dušu, a ujedno su i prikazivali poruku o pripadnosti rimskoj tradiciji jer su bili napisani na latinskom jeziku, jeziku kojim se donator i njegovo okruženje služilo. Najpoznatiji epigrafski izvori su Trpimirov natpis iz Rižinica podno Klisa, zatim nekoliko natpisa s imenom kneza Branimira i Muncimirov natpis iz Uzdolja kod Knina. Epigrafski izvori imaju posebnu vrijednost jer se

¹ Budak smatra da ga treba zvati Mutimir –Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku - hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam international, 2018.)

² Isto, 23.

³ Isto, 17-25.

smatra da pružaju pouzdane podatke te se zbog toga njihova vjerodostojnost ne dovodi u pitanje. Jedini nedostatak jest što su to uvijek fragmentarni podaci.⁴

Osim pisane baštine važni su i arheološki nalazi i graditeljska baština koja je ostala iza vladara. Istraživanja arheologa vrlo su bitna jer daju izravne dokaze o gradnji crkava, pronalaze predmete koji datiraju iz toga vremena i pomoću njihovih nalaza možemo rekonstruirati djelić povijesti. Pri tom pomažu i istraživanja povjesničara umjetnosti koji, između ostaloga, proučavaju crkve i kulturnu baštinu. Zahvaljujući njima imamo opise o ulozi i stilu gradnje crkava koje su pronađene.

Govoreći o literaturi koja se koristi, za početak treba navesti djelo *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* autorice Nade Klaić.⁵ Njezino djelo izvrstan je pregled političke povijesti zbog čega je korišteno za analizu vladanja pojedinih vladara i međunarodni položaj Hrvatske. Zatim je korišteno djelo Ive Goldsteina *Hrvatski rani srednji vijek*.⁶ To djelo pokriva većinu tema koje su obrađene u ovom radu. Korišteno je i nekoliko djela Nevena Budaka, a jedno od tih jest monografija *Prva stoljeća Hrvatske*.⁷ Drugo njegovo djelo koje treba izdvojiti jest *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku: hrvatska povijest od 550. do 1100.*⁸ Oba djela donose odličan pregled političke povijesti te daju pregled pokršćavanja Hrvata i razvoj crkvene hijerarhije, a dotiču se i društva i gospodarstva. Iznimno važno djelo za ovaj rad je i monografija *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*.⁹ Ta monografija vrlo detaljno obrađuje hrvatsku povijest ranog srednjeg vijeka i zato je iznimno bitan dio ovog rada jer govori o gotovo svim važnim temama kada je u pitanju istraživanje hrvatskog ranog srednjeg vijeka.

⁴ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 30.

⁵ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1975.)

⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb: Novi liber, 1995.)

⁷ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.)

⁸ Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*

⁹ *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

3. Teritorijalni opseg, narav i ustrojstvo vlasti u Hrvatskoj tijekom 9. stoljeća

3.1. Opseg vlasti

Središte Hrvatske Kneževine lakše je odrediti jer su se oko njegovog središta razvili gradovi što je i potvrđeno arheološkim nalazima. Osim toga, izvori nam govore o darivanju posjeda što nam govori koje je područje bilo pod izravnom vlašću vladara. Naposljetku i strani izvori zapisuju koje je bilo središte vladara stoga imamo mnogo dokaza o središtima. Budak smatra da je središte kneza Borne bio grad Bribir.¹⁰ Zatim, za vrijeme Mislava i Trpimira vlast se seli na područje Dalmacije u grad Klis.¹¹ Osim Klisa Trpimir je stolovao i u Bijaćima gdje je stolovao i njegov sin Muncimir.¹² Knez Branimir stolovao je u gradu Ninu,¹³ dok za kneza Domagoja nije poznato u kojem je mjestu stolovao. Sama jezgra države bila je smještena na središnjem dijelu istočne jadranske obale, odnosno uz gradove bizantske Dalmacije. Raukar tvrdi da je time Hrvatska pokazala jadransku usmjerenost.¹⁴ Osim toga, nisu se ograničili samo na unutrašnjost, nego su razvili svoju vlast na području obale koje nije bilo pod jurisdikcijom dalmatinskih gradova, a na tom području od Trogira do Zadra razvijaju se dva važna grada Šibenik i Biograd, a iza Zadra razvija se Nin.¹⁵

Iako je središte vlasti lakše odrediti, pitanje granica vrlo je složeno. Teško je dati odgovor na pitanje gdje se nalazila granica jer tada nisu postojale granice kao što postoje u današnjem smislu. One su se vrlo često mijenjale, a ovisile su o moći vladara te udaljenosti od središta vlasti. Prema Goldsteinu pojedini dijelovi imali su malo dodira s vladarom ili županom koji je upravljao tim područjem. Jedini doticaj tih stanovnika s centralnom vlasti bilo je prikupljanje poreza koje je obavljao predstavnik vlasti ili kada bi primjerice vojska prošla tim teritorijem na svom putu u bitku. Osim toga, područja su se mogla odmetnuti od

¹⁰ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 168

¹¹ Neven Budak, „Hrvatska u vrijeme Trpimira“, u: *Kaštelanski zbornik*, ur. Vjeko Omašić (Kaštel Kambelovac: Bijaći – društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela; Kaštel Sućurac: Matica hrvatska, ogranak Kaštela; Kaštel Novi: Zavičajni muzej Kaštela, 1993.), 61-62.

¹² Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira* (Zagreb: Hrvatski studiji sveučilišta, 2005), 73.

¹³ Agneza Sabo, *Hrvatski velikan Knez Branimir* (Vinkovci: Privlačica, 2021.), 10

¹⁴ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 2007.), 21.

¹⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 21.

Hrvatske ili privremeno priznati kneževu vlast. Isto vrijedi i za granice između županija. Između dvaju središta županija najčešće je bilo nenaseljeno i neobrađivo područje. U unutrašnjosti su većinom prevladavale šume koje su uz izvore i pašnjake činile javno dobro koje je bilo koji stanovnik mogao koristiti. Kako ponekad nije moguće utvrditi granicu, treba pretpostaviti da su granice vjerojatno završavale i počinjale iskoristivim tlom, odnosno obradivim površinama ili pašnjacima.¹⁶

3.2. Titule i tip vlasti

Na vrhu Hrvatske kneževine nalazio se knez koji je najčešće najmoćnija osoba u državi. Vodio je vojsku, donosio zakone te održavao mir u državi. U srednjem vijeku smatralo se da je vlast došla od Boga što znači da je njegova uloga briga o podanicima, vjeri i bogoslužju i o obrazovanju stanovništva, odnosno promicanju odgoja i znanja. Ove elemente možemo prepoznati i kod hrvatskih vladara. Vladari su vodili vojsku protiv Mlečana i Arapa. Što se tiče odnosa s Crkvom i kršćanskom ideologijom, hrvatski vladari vjerovali su da vlast dolazi od Boga. U dvije sačuvane darovnice zapisano je da vladari vlast vrše ojačani Božjim darom. Samim time, vladar se brinuo i o dobrobiti podanika te o vjerskom aspektu života. Za vrijeme Trpimira na područje Hrvatske Kneževine dolaze benediktinci koji osnivaju samostan u Rižinicama. Zahvaljujući njima, širi se vjera i počinje se intenzivnije obrazovati stanovništvo.¹⁷

Tijekom 9. stoljeća hrvatski vladari najčešće su nosili titulu *dux*. Titule su zapisane prilikom važnijih događaja, gradnji crkava, sklapanju ugovora itd. Izvori u kojima pronalazimo titule su darovnice, kameni natpisi i strani izvori koji govore o hrvatskim vladarima. Uspoređivanje titula u nekoliko izvora može reći koju su titulu vladari sebi dodjeljivali, a koju su im dodjeljivale druge osobe. To ujedno pokazuje i utjecaj vladar izvan granica svoje države. Osim toga, titule su bitne u povijesti jer otkrivaju ključne sastavnice vlasti, odnosno njezin opseg te kojim se teritorijem vlada. Budak za primjer donosi dvostruku titulaciju kneza Borne koji je držao titule kneza Gudučana i kneza Dalmacije i Liburnije. Prva titula označavala je da moć kneza Borne dolazi iz naroda te s kojeg područja dolazi, dok

¹⁶Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 151-152.

¹⁷ Damir Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 99-102.

druga titula predstavlja njegov položaj unutar karolinške upravne strukture.¹⁸ Problem nastaje kod neujednačenosti prilikom korištenja titula.

Prvi vladar za kojeg su poznate titule jest knez Borna koji je u latinskim izvorima naslovljen kao *dux*.¹⁹ Za knezove Vladislava i Mislava nemamo sačuvane titule. Mislava je naslijedio knez Trpimir. U njegovoj darovnici, kojom poklanja crkvu sv. Jurja u Putalju splitskoj nadbiskupiji, navodi se kao *dux Chroatorum munere divino*.²⁰ Trpimir također nosi titulu *dux*, odnosno knez. Gottschalk ga navodi kao kralja Slavena, odnosno *rex Sclavorum*, a u Čedadskom evanđelju označen je titulom *dominus*.²¹ Goldstein tvrdi da Trpimirova titula *rex* nije zasnovana na stvarnim odnosima. Zapis o nekoj tituli može se smatrati vjerodostojnim ako ga nalazimo u carskim i papinskim dokumentima. Samim time, Gottschalkovo oslovljavanje Trpimira kraljevskom titulom može se objasniti kao znak zahvalnosti za gostoprimstvo i pruženi zaklon.²² Nada Klaić ipak tvrdi da je razlog tomu što je Gottschalk dijelove koje je prošao nazivao *barbara regna*, dok se Trpimir počeo poistovjećivati s *regnumom*, a tako su mu se, prema Gottschalku, obraćali i Hrvati što govori da je preuzeo bizantske običaje.²³ Nakon kneza Trpimira svi nasljednici najčešće nose titulu *dux*.²⁴ No, u drugoj polovici 9. stoljeća u pisanim izvorima domaće provenijencije javljaju se i druge titule. U natpisu iz Šopota kod Benkovca Branimir se navodi s dvije titule – *Branimiro comes dux Cruatorum cogit*.²⁵ Iako je dvostruko tituliran, *comes dux*, obje se titule u historiografiji prevode kao knez. Što se tiče Branimirovog nasljednika Muncimira, on se označava titulom *princeps* koja je zapisana na kamenom arhitravu u crkvi sv. Luke u Uzdolju kod Knina.²⁶ Kako samo značenje riječi *princeps* govori, Muncimir se htio prikazati kao prvi, najvažniji i najugledniji. S porastom moći svakako je imao pravo jer je zadržao moć koju je naslijedio od Branimira. Osim titule *princeps* u jednom dokumentu nosi titulu *dux*. Njegova supruga spominje se pod titulom *comitissa* što znači da je on morao nositi i titulu *comes*.²⁷

¹⁸ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 166-167.

¹⁹ Birin, „Pregled političke povijesti“, 44.

²⁰ Milko Brković, „Papinska pisma druge polovice IX. stoljeća destinatarima u Hrvatskoj“, u *Hrvatska u doba kneza Branimira: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, ur. Šime Batović, Mirko Valentić, Mile Marić (Zadar: Matica hrvatska, ogranak Zadar; Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Benkovac: Povjereništvo Matice hrvatske: Grad Benkovac, 2002), 70.

²¹ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 109.

²² Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 242.

²³ Klaić, *Povijest Hrvata*, 231.

²⁴ Za Zdeslava nemamo izravni navod da se oslovljava titulom *dux*.

²⁵ Birin, „Pregled političke povijesti“, 52.

²⁶ Birin, „Pregled političke povijesti“, 52-53.

²⁷ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 242.

Poslije Muncimira na vlast dolazi Tomislav. U početku i on nosi titulu *dux*.²⁸ Međutim, nakon brojnih pobjeda, pogotovo one protiv moćnih Bugara, papa Ivan X. ga prije crkvenog sabora u Splitu 925. godine u pismu oslovljava titulom *rex*, odnosno kralj.²⁹ Dakako, nije poznato je li on ikada bio okrunjen ni iz kojeg razloga papa odlučuje osloviti Tomislava kraljem stoga je ovdje nužan stanoviti oprez. Ipak, u historiografiji vlada sporazum da od Tomislavova vremena hrvatski vladari nose vladarsku titulu.

Kako se Hrvatska Kneževina nalazila između Franačke i Bizanta jedno je od pitanja kakav je bio tip vlasti i čiji uzor je više prevladao. Franačka je od samih početaka imala velik utjecaj te je Hrvatska Kneževina priznavala njezinu vlast. Znatan utjecaj imala je i antička ostavština i blizina dalmatinskih gradova, odnosno Bizanta. Vladari srednjeg vijeka svoju su vlast često temeljili na vjeri te su isticali da im je Bog povjerio vlast na zemlji. Osim vlasti nametnuta im je i odgovornost da se brinu za kršćane, odnosno Božje ljude. Također, vladar može biti emanacija Boga čime Bog i Car čine najviši stupanj duhovne i svjetovne hijerarhije. Ovakav tip vlasti bio je tipičan za Bizant. S druge strane, franački vladari nisu se smatrali božanstvima i nisu težili za postignućem apsolutne vlasti. Franački vladari imali su tri funkcije: „zapovjedništvo nad vojskom, upravu nad državnim aparatom i zaštitu crkve.“³⁰ Međutim, smatralo se da su i oni posvećeni od Boga. Teško je reći čiji su uzor slijedili hrvatski vladari. Goldstein navodi da je Trpimir prvi vladar kojeg su počeli poistovjećivati s državom što je element bizantske naravi vlasti. Ipak, izrazi iz darovnice poput „milošću Božjom“ ili „obdaren božanskim darom“ tipični su primjer diplomatske formule i ne naginju nijednoj naravi vlasti.³¹ Hrvatski vladari su kao pomazanici Božji bili zaštićeni u društvu. Primjer toga Zdeslavov je progon Domagojevih sinova. Goldstein smatra da ih Zdeslav nije ubio zbog njihovog posvećenog položaja.³² Samim time, vjerojatno je tip vlasti bio sličan bizantskome, pošto su se poistovjećivali s državom i imali posvećeni položaj.

²⁸ Klaić, *Povijest Hrvata*, 276.

²⁹ Birin, „Pregled političke povijesti“, 54.

³⁰ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 243.

³¹ Isto, 243.

³² Isto, 244.

3.3. Kneginja, dvorska kancelarija, župani

Važnu ulogu na dvorovima srednjovjekovnih vladara imale su njihove supruge. Njihovo djelovanje bilo je važno za funkcioniranje dvora i za javnu ceremonijalnu reprezentaciju. One su imale niz uloga: bile su medijatori i mirotvorci, zaštitnice Crkve i umjetnosti. Međutim, hrvatska historiografija ne raspolaže s izvorima koji bi potvrdili takvo djelovanje hrvatskih vladarica u 9. stoljeću.³³ Uloga vladarice ponekad je imala veze i s nasljeđivanjem vlasti. Karbić smatra da je vladareva supruga igrala veliku ulogu u zemljama u kojima je bila jaka nasljedna vlast.³⁴ Međutim, u Hrvatskoj nasljedna vlast nije bila jaka. Unatoč tomu smatra se da je princip nasljeđivanja bio prisutan kod rodova koji su se borili za vlast. Prva imenom poznata supruga bila je Maruša, supruga kneza Branimira.³⁵ Ona je zapisana na marginama Čedadskog evanđelistara za vrijeme njihovog hodočašća u Akvileju.³⁶ Osim nje spominje se i Muncimirova supruga, no njeno ime nije poznato. Nosila je titulu *comitissa*,³⁷ a u Muncimirovoj ispravi spominju se osobe koje su bile u njenoj službi.³⁸

Bitno pitanje u istraživanju ustroja i funkcioniranja vlasti u Hrvatskoj u 9. stoljeću odnosi se na postojanje dvorske kancelarije. O kancelariji hrvatskog dvora nije sačuvan nijedan zapis. U ispravama možemo pronaći imena pisara i kapelana, ali to nije dokaz o postojanju dvorske kancelarije. Sačuvane isprave govore o tome da je velik utjecaj na funkcioniranje vlasti u Hrvatskoj imala franačka kancelarija. Pisar, a vjerojatno i sastavljač, Trpimirove darovnice bio je *presbiter capellanus* Martin, dok je u Muncimirovoj ispravi pisar bio *diacomus et capellanus* Firmin. Oba pisara bila su dio svećeničkog staleža. Među svjedocima spominju se također dvorski kapelani iz svećeničkog staleža.³⁹ Imena sastavljača govore da su oni franačkog podrijetla. To možemo povezati s dolaskom benediktinaca za vrijeme kneza Trpimira što dodatno potvrđuje franački utjecaj na razvoj kancelarije.

U navedenim ispravama spominju se i župani. Sama riječ župan slavenskog je podrijetla. Goldstein tvrdi da su taj izraz Hrvati preuzeli od naseljenih Slavena, a označavao je rodovskog starješinu. Usto dodaje da je moguće da bi njegov pandan u latinskom jeziku

³³ Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, 106.

³⁴ Isto, 107.

³⁵ Karbić primjećuje da je prva poznata kneginja supruga kneza koji nije nasljednim putem došao na vlast.

(Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, 107.) Stoga, tu vjerojatno nije bitan način dolaska na vlast, već način na koji je sam vladar vidio nastavak svoje loze na čelu Hrvatske

³⁶ Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, 107.

³⁷ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 242.

³⁸ Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, 108.

³⁹ *Povijest Hrvata*, 159.

mogla biti titula *maior*. Položaj i funkcija župana s vremenom prolazi kroz tranziciju. Prvotno je župan bio vođa manje zajednice ljudi koja je živjela na manjem prostoru. Kasnije se stvaraju županije te su neki od njih predstavljali vlast na području županije. Osim njih postojali su i dvorski župani koji su se brinuli za vladara i njegov dvor, a dio njihovih titula mogu se pronaći u Muncimirovoj darovnici.⁴⁰ Iako nije poznato kako su župani dolazili na vlast, Budak smatra da su bili pripadnici istaknutih rodova koje je vladar postavljao na mjesto župana te bi pritom položili prisegu vjernosti. Njihov položaj bio je legitimiran odozdo jer su bili dio ratničke elite, a zatim bi njihova vlast bila formalizirana odlukom vladara. Kasnije, osim upravljačke funkcije, dobivaju i sudsku vlast na prostoru svoje županije.⁴¹ Prvi imenom poznati župani spominju se na Trpimirovoj darovnici. Njihova imena su Komičaj, Pretilja, Nemuštlo, Zašota, Ljudevit i Butilja. Osim imena nije označena njihova funkcija, ali vjerojatno su bili teritorijalni župani.⁴² Druga pisana isprava, Muncimirova isprava, navodi veći broj župana te njihove funkcije. Tako su nam poznati Budimir – dvorski župan, Željivek – livanjski župan, Petar – župan, Priština – župan mačonoša,⁴³ Prvad – župan konjice, Željist – župan komore, Željidjed – župan podruma, Boljedrug – župan komornik, Budimir – vladaričin župan, Pribitjeh, Petrov sin – župan, Dragočaj – župan štitonoša, Zbidrag – župan Klisa.⁴⁴ Uspoređujući s Franačkom Goldstein navodi da su na njihovom dvoru postojali službenici, odnosno sluge čije su titule i uloga kasnije prerasle u visoke državne dužnosti. S druge strane, Trpimirov dvor vrlo vjerojatno nije imao takve službenike jer njegov je njegov dvor bio puno manji od franačkog. Muncimirova darovnica navodi više dvorskih župana. Međutim, Goldstein smatra da je nemoguće da se hrvatski dvor toliko razvio da održava toliko veliki broj ljudi te donosi zaključak da se vjerojatno radi o kasnijem umetku splitske Crkve.⁴⁵ Unatoč tomu, primjetno je da je dvor sve sličniji franačkom te se povećava broj župana, odnosno visokih državnih dužnosnika. Samim time, župani su sve više vezani uz dvor i sve manje ovise o zajednici iz koje potiču.⁴⁶

⁴⁰ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 165.

⁴¹ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 196.

⁴² Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, 109.

⁴³ Budak i Goldstein navode da se radi o županu buzdovanaru. – Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*: Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*

⁴⁴ Milko Brković, „Diplomatička analiza“, 121.

⁴⁵ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 165.

⁴⁶ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 197.

4. Prostor Hrvatske prije kneza Trpimira

Formiranje kneževina krajem 8. i početkom 9. stoljeća na područjima kojima je u 9. stoljeću vladao knez Hrvata nije poznato na temelju pisanih vrela, ali iz tog razdoblja, prema tumačenjima povjesničara umjetnosti, datira tzv. Višeslavova krstionica koja se danas nalazi u Ninu.⁴⁷ Prvi zapis o nekom knezu na prostoru kasnije Hrvatske u pisanim izvorima odnosi se na Bornu. On se spominje u Analima Franačkog Kraljevstva vezano za ustanak donjopanonskog kneza Ljudevita.⁴⁸ Osim toga, knez Borna spominje se i u zapisima sa sabora u Heristalu 818. godine gdje su se sastali franački podanici. U tom izvoru knez Borna zapisan je kao knez Gačana (Gudučana),⁴⁹ a kasnije će nositi titulu kneza Dalmacije i Liburnije.⁵⁰ Budak navodi kako je moć kneza Borne izvirala iz zajednice kojoj je stajao na čelu. Ta se zajednica nalazila u Bribiru i njegovoj okolini, a sastojala se od starosjedićkog stanovništva i novopridošlih Slavena. Usto, Budak smatra da kneza Bornu ne treba smatrati knezom Hrvata jer se hrvatsko ime prvi puta spominje tek u Trpimirovoj darovnici. Usto, navodi mogućnost da su Hrvati bili jedno od plemena koje su se doselili i da su u to vrijeme primat imali Gudučani.⁵¹ Knez Borna umire 821. godine, a nasljeđuje ga nećak Vladislav. Prema zapisima izabrao ga je narod, a Budak smatra da to znači da se primjenjivalo nasljedno načelo, ali je i dalje bio potreban pristanak ratnika i svećenstva. Njegovu vlast potvrđuje i franački car Ludovik Pobožni što govori da je Kneževina i dalje bila podložna Franačkom Carstvu.⁵² O Vladislavu nema daljnjih podataka te je ostao poznat jedino kao Bornin nasljednik. Kako je bio Bornin nećak, vjerojatno je središte njegove vlasti bilo u Lici.

Prvi poznati vladar na ovom prostoru nakon kneza Vladislava bio je Mislav (o. 835- o. 840.). Njegovo središte bio je grad Klis na području županije Primorje te se može pretpostaviti da se radi o novoj dinastiji. Prvi se put spominje 839. godine u kontekstu sukoba s mletačkim duždem Petrom Tradonikom koji je krenuo u pohod na istočnu jadransku obalu što je ujedno i prvi zabilježeni sukob Hrvata i Mlečana. Dužd Petar Tradonik odlučio je silom osigurati slobodnu trgovinu bez konstantnih gusarskih napada. Do ratnog sukoba ipak nije došlo. Dužd Petar Tradonik sklopio je mir s knezom Mislavom kod sv. Martina u Poljicama, a

⁴⁷ Ante Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 43.

⁴⁸ Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 207.

⁴⁹ Budak u svome djelu *Povijest hrvatskih zemalja* prihvaća tumačenje Damira Karbića da se prije radi o stanovnicima u dolini rijeke Guduče, a ne Gacke – Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 108.

⁵⁰ Birin, „Pregled političke povijesti“, 44.

⁵¹ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 167.-169.

⁵² Isto, 167.

zatim i s neretvanskim knezom Družakom. Budući da su Neretljani bili poznati po gusarenju, upravo je knez Družak ubrzo prekršio dogovore što je dovelo do novog sukoba koji je završio u teškom mletačkom porazu.⁵³ Taj mir dokazuje da je Mislav bio relevantna figura u tom području koju Mlečani nisu mogli ignorirati ako su željeli mirno ploviti Jadranom. Usto, naznaka je da su hrvatski vladari na samom početku bili kadri voditi aktivnu vanjsku politiku.

Podataka o knezu Mislavu ima jako malo. Osim informacije o sukobu s Mlečanima, postoji i informacija o najranijoj fazi kristijanizacije Hrvatske. Naime, u blizini Klisa knez Mislav dao je sagraditi prvu zadužbinu hrvatskih knezova, odnosno crkvu sv. Jurja na Putalju.⁵⁴ O tom će više riječi biti u kasnijem poglavlju.

⁵³ Birin, „Pregled političke povijesti“, 45-46

⁵⁴ Isto, 45.

5. Vladari Hrvatske u 9. stoljeću

5.1. Trpimir

Knez Trpimir na vlast dolazi, pretpostavlja se, oko 840. godine.⁵⁵ Pregledom njegove vladavine možemo zaključiti da je bio vladar koji je, čini se, vladao samostalno. Jedan od razloga tomu jest politička situacija u Europi. Hrvatska Kneževina bila je podložna Franačkom Carstvu. Dalmatinskim gradovima i dalje je vladao Bizant tako da je područje današnje Hrvatske bilo podijeljeno između dva velika carstva. Međutim, sredinom 9. stoljeća oba carstva bila su u velikoj krizi. Karlo Veliki nije imao snažne nasljednike. Ludovik Pobožni održao je jedinstvo Carstva, ali nakon njegove smrti kreće borba za vlast između njegovih nasljednika čija se vlast na periferiji carstva nije toliko osjećala. Borba za nasljeđe završit će Verdunskim ugovorom 843. godine te podjelom Franačkog carstva na tri dijela.⁵⁶ S druge strane, Bizantu je prijetila arapska opasnost, a ni ranije spomenuto ikonoborstvo nije potpuno iskorijenjeno. Nakon suzbijanja arapske opasnosti i rješavanje problema oko ikonoborstva, otpočeli su novi sukobi s papom.⁵⁷

Jedan od najvažnijih izvora iz doba kneza Trpimira jest Trpimirova darovnica. Knez Trpimir darovnicom daruje Splitskoj nadbiskupiji samostan i crkvu sv. Jurja u Putalju uz još neke posjede. U literaturi se može pronaći da darovnica na 4. ožujka 852.⁵⁸ te da je nastala u Bihaćima.⁵⁹ U samoj darovnici Trpimir svoju vlast legitimira Božjom pomoći.⁶⁰ Zahvaljujući tom zapisu o legitimiranju vlasti može se pretpostaviti da je Trpimir imao određenu samostalnost. Birin tvrdi da bi u slučaju čvrste franačke vlasti Trpimir svoju vlast vjerojatno legitimirao carskom milošću, a ne Božjom pomoću.⁶¹ Darovnica jest jedan od pokazatelja dobrih odnosa Trpimira i Splitske nadbiskupije. Osim posjeda koje je dao nadbiskupiji,

⁵⁵ Birin, „Pregled političke povijesti“, 46.

⁵⁶ *Povijest, 6. knjiga, Rani i razvijeni srednji vijek* (Zagreb: Jutarnji list, 2007), 59.

⁵⁷ Klaić, *Povijest Hrvata*, 233.

⁵⁸ Danijel Bosnar u članku „Trpimirova darovnica“ (*Rostra : Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 6. No. 6., 2014.; 51-62) tvrdi da je darovnica nastala ranije jer se u njoj car Lotar oslovljava kao talijanski kralj, što bi značilo da je darovnica nastala 840. ili 841. godine, s čime se slaže Mirjana Matijević Sokol u članku „1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira“ (*Izdanja HAD-a* 25, 2010; 9-19) u kojem predlaže godinu 841. „jer je najbliža vremenu boravka Lotara u Italiji kada je svijest o njemu kao italjskom kralju bila još svježija i prisutna u memoriji, što se kasnije moglo izgubiti.“ Usto, navodi da su moguće i godine 842., 843. i 844. kada italjskim kraljem postaje njegov sin Ludovik II.

⁵⁹ Milko Brković, „Diplomatička analiza Trpimirove i Muncimirove isprave: u počast Mihe Barade“, *Povijesni prilozi* 41 (2011): 86, pristup ostvaren 20. XII. 2022. <https://hrcak.srce.hr/76131>

⁶⁰ Birin, „Pregled povijesti Hrvata“, 46.

⁶¹ Isto, 46.

splitski nadbiskup Petar postao je kum Trpimirovu sinu Petru. Osim toga, splitski nadbiskup darovao je srebrno posuđe za samostan u Rižinicama.⁶²

Idući izvor koji govori o Trpimiru jest Čedadsko evanđelje. Upravo na njemu postoji i potpis kneza Trpimira te njegovog sina Petra. Budak smatra da je osim religijskog značaja imalo i politički aspekt, odnosno da je potvrđivalo veze s Franačkom.⁶³

Kao dokaz Trpimirove reputacije može poslužiti Gottschalkov boravak na dvoru kneza Trpimira. Gottschalk je bio teolog i filozof koji je pripadao redu benediktinaca. Njegovo učenje o predestinaciji protivilo se tadašnjim vjerskim naucima te je bio prognan iz Njemačke, a zaklon je od 846. do 848. godine pronašao na Trpimirovu dvoru.⁶⁴ Kako je Gottschalk imao moćne neprijatelje, trebao je siguran zaklon koji mu je mogao pružiti samo jak vladar što se može interpretirati kao pokazatelj Trpimirove moći. Također, Gottschalk zapisuje da je Trpimir poveo rat protiv „naroda Grka“. Teško je reći što je Gottschalk smatrao narodom Grka. Samo spominjanje grčkog naroda znači da se radi o dalmatinskim gradovima ili o nekoj bizantskoj vojsci ili posadi. Također nije poznato je li sukob povezan s napadom hrvatskog brodovlja na Mlečane 846. godine u kojem su, navodi se, Slaveni opljačkali tvrđavu Caorlea.⁶⁵ Nada Klaić nagađa da je moguće da se radi o gradovima Splitu ili Trogiru jer su oni sprječavali izlaz na more.⁶⁶ Nasuprot tvrdnjama Nade Klaić, Budak tvrdi da vjerojatno nije riječ o Splitu jer je Trpimir bio u dobrim odnosima sa splitskim nadbiskupom.⁶⁷ Dakle, prema ovom mišljenju vjerojatno su te borbe vodili s bizantskom vojskom, bilo pod vodstvom dalmatinskog stratega ili poslanu iz drugih dijelova Bizantskog Carstva.⁶⁸ S druge strane, Trpimirovi sinovi su se nakon Trpimirove smrti i dolaska druge dinastije na vlast sklonili upravo u Konstantinopolu što govori da ni odnosi s Bizantom nisu narušeni ako je taj rat vođen protiv Bizanta.⁶⁹

Drugi poznati Trpimirov sukob bio je s Bugarima. On se dogodio iz nepoznatih razloga. U to vrijeme bugarski car Boris napao je Franačku, odnosno prostor Donje Panonije, na nagovor Karla Čelavog koji je htio narušiti vlast svoga brata Ludovika. Nakon neuspješnog pohoda Bugari odlučuju napasti Hrvatsku kneževinu, međutim taj je napad knez Trpimir

⁶² Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 170.

⁶³ Isto, 171.

⁶⁴ „Gottschalk“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., pristup ostvaren 20. XII. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22859>

⁶⁵ Birin, „Pregled političke povijesti“, 46-47.

⁶⁶ Klaić, *Povijest Hrvata*, 225.

⁶⁷ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 170.

⁶⁸ Isto, 173.

⁶⁹ Isto, 170.

odbio.⁷⁰ Za mjesto borbe Nada Klaić govori: „Kako je manje vjerojatno da se Boris spustio do Trpimirove Hrvatske, koja je za njega bila odviše daleko, opravdana je pretpostavka da bugarsko-hrvatsko bojište treba tražiti negdje u sjeveroistočnoj Bosni.“⁷¹ K tome, Nada Klaić smješta granicu na rijeku Vrbas, ali o tome nemamo dokaza.⁷² Za vrijeme Trpimira nije bilo sukoba s Mlečanima, što znači da se poštivao mir sklopljen s prethodnim vladarom Mislavom ili da su Hrvati bili prejak i da bi Mlečani poduzeli neki veći vojni pothvat.⁷³ Što se tiče njegovih nasljednika, knez Trpimir imao je tri sina: Petra, čije ime možemo pronaći u Čedadskom evanđelju te Zdeslava i Muncimira koji će kasnije postati knezovi. Međutim, nijedan od sinova nije naslijedio Trpimira. Godine 864. na vlast dolazi knez Domagoj.⁷⁴

5.2. Domagoj

Budući da nema izvora koji govore o Domagojevu dolasku na vlast, može se tek pretpostaviti da je Domagoj na vlast došao silom jer su Trpimirovi sinovi bili prognani. Iz ovoga proizlazi da Domagoj najvjerojatnije nije bio iz loze Trpimirovića.⁷⁵

Sam početak njegove vlasti bio je obilježen izazovima u međunarodnim odnosima. Godine 865. Domagoj se morao boriti protiv Mlečana koji su htjeli iskoristiti borbu za vlast u Hrvatskoj za zaštitu mletačkih interesa, a vodio ih je dužd Urso Patricijak. Knez Domagoj zatražio je primirje i predao taoce.⁷⁶

Što se tiče situacije u Europi, 867. godine na vlast u Bizantu dolazi Bazilije I., nakon dugo vremena jedan snažan bizantski vladar koji je nastojao vratiti Bizantu nekadašnji ugled. Bazilije I. uspješno se borio protiv Arapa te je ponovno započeo sukob s Franačkim Carstvom. Nakon nekog vremena bizantski posjedi na istočnom Jadranu imali su veću pozornosti bizantskog cara. Nakon kratkog perioda mira godine 871. knez Domagoj kao podložnik franačkog cara Ludovika II. odazvao se na poziv pomoći caru u osvajanju Barija koji je tada bio pod arapskom vlašću. Bari je uspješno osvojen, ali u isto vrijeme bizantski car

⁷⁰ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 173.

⁷¹ Klaić, *Povijest Hrvata*, 230.

⁷² Isto, 230.

⁷³ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 174.

⁷⁴ Birin, „Pregled političke povijesti“, 47.

⁷⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, 244-248.

⁷⁶ Birin, „Pregled političke povijesti“, 47.

Bazilije I. opljačkao je hrvatske zemlje dok je vojska bila pod Barijem. Povod toj pljački jest optužba da su Hrvati opljačkali papinske poslanike i uzeli saborske zaključke.⁷⁷

Zahvaljujući papinskim pismima zna se da se knez Domagoj 874. godine morao suočiti s urotom koju su vjerojatno organizirali Trpimirovići uz pomoć Bizanta. Međutim, urota je ugušena u krvi. Veliki problem činili su i gusari koji su se predstavljali kao Domagojevi ljudi koji su gusarili duž hrvatske obale. Unatoč molbama pape Ivana VIII. knez Domagoj nije zaustavio gusare nego je 875. godine i sam počeo pljačkati na području Istre što ga je dovelo do sukoba s Mlečanima zbog čega ga Ivan Đakon naziva „najgorim knezom Slavena“. Nada Klaić smatra da navedene pljačke po Istri treba sagledati u kontekstu dinastičke borbe Ludviga I. Njemačkog protiv Karla II. koji je u to vrijeme stekao carsku titulu, a Hrvati su bili na strani Ludviga I.⁷⁸ Pljačka Istre dovela je do mira između Mlečana i Hrvata, no nije poznato je li knez Domagoj tada još bio živ.⁷⁹ Knez Domagoj umire 876., a Birin tvrdi da ga nasljeđuju poimence nepoznati sinovi.⁸⁰

5.3. Zdeslav

Godine 878. na vlast se vraća dinastija Trpimirovića, odnosno na vlast dolazi knez Zdeslav. Budući da su Trpimirovi sinovi nakon njegove smrti pobjegli u Konstantinopol, prema Ivanu Đakonu, knez Zdeslav na vlast došao je uz bizantsku potporu protjeravši Domagojeve sinove.⁸¹ Time je Bazilije I. osigurao područje Hrvatske jer je sada na prijestolju imao vladara kojeg je mogao kontrolirati. Usto, Bazilije I. reorganizira teritorij Dalmacije pa tako nekadašnja arhontija postaje tema⁸² te se uređuje plaćanje tributa koji je išao hrvatskom knezu. Nada Klaić zapisuje da su se dalmatinski gradovi žalili da su ih Hrvati ometali u zemljoradnji, a porez su plaćali strategu. Kako im je to stvaralo problem, požalili su se bizantskom caru koji im je naredio da tribut daju Slavenima i žive u miru s njima, a da će samo mali dio tributa davati strategu kao simbol podložnosti Bizantu. Usto, Nada Klaić navodi da je „grad Split plaćao 200 nomizmi, grad Trogir 100 nomizmi, grad Zadar 110

⁷⁷ Klaić, *Povijest Hrvata*, 246.

⁷⁸ Klaić, *Povijest Hrvata*, 247-248.

⁷⁹ Birin, „Pregled političke povijesti“, 49.

⁸⁰ Isto, 47-49.

⁸¹ Birin, „Pregled političke povijesti“, 49.

⁸² vojnoupravno područje u Bizantskom Carstvu

nomizmi, grad Opsara 100 nomizmi, grad Arba 100 nomizmi, grad Vekla 100 nomizmi.“⁸³ Jedan od Zdeslavovih zadataka bio je primiriti Hrvate te im je zabranio pljačku. Nada Klaić tvrdi da je cilj bio pretvoriti Hrvate iz slobodnih gusara u poslušne bizantske podanike. No, od te tranzicije i promjene vlasti jedinu korist imao je knez Zdeslav i nekoliko malobrojnih pristaša koji su došli s njim iz progonstva jer je tribut od dalmatinskih gradova išao isključivo knezu. To je dovelo do nezadovoljstva Hrvata⁸⁴. Budući da je Bazilije I. bio u vojnom pohodu i nije mogao pomoći Zdeslavu u sprječavanju nemira unutar kneževine, knez Zdeslav ubijen je 879. godine. U kratkom periodu vladavine Zdeslavu se obraća papa Ivan VIII. koji ga moli da pomogne legatu Mihajlu kojega šalje bugarskom knezu. Kneza Zdeslava naslijedio je knez Branimir kojega mletački kroničari zapisuju kao osobu zaslužnu za Zdeslavovu smrt.⁸⁵

5.4. Branimir

Knez Branimir na vlast dolazi po svoj prilici nakon ubojstva kneza Zdeslava 879. godine kako stoji u zapisima mletačkog kroničara Ivana Đakona.⁸⁶ Nepoznato je iz koje obitelji on dolazi, ali iz drugog papinog pisma možemo prepoznati da se radi o nekoj vladarskoj obitelji pa samim time, postoje pretpostavke da je bio Domagojev sin, ali to ne možemo sa sigurnošću reći.⁸⁷ Po dolasku na vlast, Branimir je od pape zatražio potvrdu vlasti. Papa Ivan VIII. uvidio je priliku da vrati područje Hrvatske pod svoju jurisdikciju te šalje Branimiru pismo 7. lipnja 879. godine u kojem blagoslivlja kneza Branimira i njegov narod.⁸⁸

Za vrijeme kneza Branimira na duže vrijeme razriješen je sukob s Mlečanima što je bilo povoljno za Hrvatsku. Naime, godine 887. dužd Petar I. Kandijan poveo je pohod protiv neretljanskih gusara. Bitka između Mlečana i neretljanskih gusara dogodila se kod Makarske te je završila potpunim mletačkim porazom i smrću dužda Petra I. Kandijana.⁸⁹ Zbog ovog poraza novi mletački dužd Petar Tribun sklopio je dogovor s knezom Branimir po kojem

⁸³ Klaić, *Povijest Hrvata*, 241-243.

⁸⁴ Isto, 248.

⁸⁵ Isto, 248-250.

⁸⁶ Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 250.

⁸⁷ Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol, *Hrvatska i Nin*, 14.

⁸⁸ Birin, „Pregled političke povijesti“, 50-51.

⁸⁹ Isto, 51-52.

Mlečani plaćaju siguran prolaz kroz hrvatske teritorije, a plaćanje je ovisilo o veličini broda. Plaćanje sigurnog prolaska potrajalo je do oko 1000. godine.⁹⁰

Osim svoje pozicije na međunarodnom planu, Branimir je osnažio svoj položaj i unutar Hrvatske. Iako ne možemo sa sigurnošću znati točne granice Hrvatske Kneževine u doba kneza Branimira, engleski kralj Alfred Veliki, koji je vladao od 871. do 899. godine, odnosno za vrijeme kneza Branimira, uz pomoć Orozijeve Opće povijesti opisuje Europu svojega doba. U svojim zapisima opisuje i Hrvatsku kneževinu pod imenom Dalmacija.⁹¹ Prema tim granicama Hrvatska Kneževina prostirala se dijelom i u Donju Panoniju. Naravno, teško je odrediti granice s obzirom na njihovo konstantno mijenjanje, no sigurno je da je knez Branimir ostavio snažnu kneževinu bez neprijatelja te kneževinu koja je sve više napredovala. Knez Branimir vladao je do 892. godine kada ga nasljeđuje Trpimirov sin Muncimir.⁹²

Jedan od pokazatelja moći kneza Branimira jest razmjerno velik broj sačuvanih kamenih natpisa s njegovim imenom. Iz njegovog doba sačuvano je šest kamenih natpisa na kojima je zapisano njegovo ime. Ostatci kamenog crkvenog namještaja pronađeni su u Šopotu, Ninu, Muću, Ždrapnju, Otresu i Lepurima. Najvažniji od ovih zapisa jest natpis iz Šopota kod Benkovca na kojem piše „knez Branimir, vojvoda Hrvata“. Taj natpis smatra se najstarijim spomenom nekog hrvatskog vladara i hrvatskog etnonima na jednom kamenom natpisu. Natpis iz Šopota i ostali kameni zapisi svjedoče o pojačanoj graditeljskoj djelatnosti što se može objasniti time da Hrvatska Kneževina u doba kneza Branimira doživljava gospodarski prosperitet.⁹³

5.5. Muncimir

Pretpostavlja se da je knez Muncimir⁹⁴ bio najmlađi Trpimirov sin i njegovim dolaskom na vlast vraća se dinastija Trpimirovića. Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol spominju da je knez Muncimir prvotno bio panonski knez od 873. do 884. godine.⁹⁵ Kako od

⁹⁰ Matijević Sokol i Sokol, *Hrvatska i Nin*, 15.

⁹¹ Matijević Sokol i Sokol, *Hrvatska i Nin*, 21.

⁹² Birin, „Pregled političke povijesti“, 52.

⁹³ Isto, 52.

⁹⁴ Budak smatra da ga treba zvati Mutimir –Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku - hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam international, 2018.)

⁹⁵ Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol navode da se knez Muncimir spominje u Panonskoj Hrvatskoj između 873. i 884., kada se ujedno pojavljuje i knez Braslav za kojeg tvrde da je Muncimirov nasljednik. Ove navode preuzimaju od Vladimira Koščaka i Luje Margetića - Matijević Sokol i Sokol, *Hrvatska i Nin*, 15.

884. do 892. godine nemamo zapisa o Muncimiru, možemo samo nagađati gdje je on bio u to vrijeme, ali postoje teorije da je nosio titulu bana u Hrvatskoj Kneževini kao prijestolonasljednik.⁹⁶ Knez Muncimir na vlast dolazi oko 892. godine. To saznajemo iz njegove presude u sporu između ninskog biskupa Aldefrede i splitskog nadbiskupa Petra II. Spor se vodio oko crkve sv. Jurja u Putalju, iste one crkve koja se spominje u Trpimirovoj darovnici. Ninski biskup preoteo je crkvu pod izlikom da je ona dana splitskom nadbiskupu Petru I. na doživotno uživanje i da se njegovom smrću vraća pod jurisdikciju ninskog biskupa. Muncimir je u ovom sporu potvrdio Trpimirovu darovnicu i crkva je vraćena pod jurisdikciju splitskog nadbiskupa.⁹⁷ Kako je knez Branimir ostavio uređene odnose s ostalim vladarima, knez Muncimir nastavio je jačati Hrvatsku Kneževinu, a dokaz o toj snazi jest uplitanje u dinastičke sukobe u Srbiji 890-ih godina. Naime, Muncimir je zaštitio prognane pretendente na vlast. Prvi od njih bio je Petar Gojniković kojemu je pomogao da se domogne vlasti, te protjera svoje bratiće Prvoslava, Brana i Stjepana. To se dogodilo oko 891. godine. Zatim je podržao Branov pokušaj povratka na vlast koji je završio neuspjehom.⁹⁸ Budući da drugih ratova nije bilo, nemamo stranih zapisa o njegovoj vladavini. Od povijesnih spomenika ostao je samo kameni arhitrav oltarne pregrade nađene u crkvi sv. Luke u Uzdolju kod Knina.⁹⁹

Nakon Muncimira na vlast dolazi knez Tomislav. U hrvatskoj povijesti Tomislav je jedan od najvećih vladara prvenstveno zato što ga se smatra prvim kraljem. Ipak, ne možemo sa sigurnošću reći da je on bio okrunjen za kralja, no možemo primijetiti da je on bio snažan vladar. Na hrvatskom prijestolju najvjerojatnije je naslijedio Muncimira. Nije poznato je li bio njegov sin i je li bio pripadnik loze Trpimirovića. Na vlasti dolazi oko 910. godine, a u izvorima prvi puta se spominje 914. godine.¹⁰⁰ Naslijedio je snažnu državu, a nakon pobjede protiv Mađara i Bugara¹⁰¹ te nakon osvajanja zapadne Bosne i njenih županija Livanjske, Glamočke i Duvanjske¹⁰² počeo se titulirati kraljevskom titulom čime je započelo novo razdoblje političkog razvoja hrvatske ranosrednjovjekovne države.

⁹⁶ Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol ovu tvrdnju preuzimaju od Vladimira Koščaka koji smatra da je Muncimir bio Branimirov ban, uspoređujući ga s kraljem Zvonimirom koji je također došao iz Panonije. - Matijević Sokol i Sokol, *Hrvatska i Nin*, 15.

⁹⁷ Birin, „Pregled političke povijesti“, 52.

⁹⁸ Isto, 53.

⁹⁹ Isto, 53.

¹⁰⁰ Birin, „Pregled političke povijesti“, 53.

¹⁰¹ Klaić, *Povijest Hrvata*, 277.-283.

¹⁰² Pero Gavrančić, „Tomislav, prvi kralj hrvatski“, u *Prvi hrvatski kralj Tomislav: zbornik radova*, ur. Josip Bratulić (Zagreb: Zajednica Duvnjaka Zagreb; Tomislavgrad: Općinsko poglavarstvo, 1998), 55-56.

6. Pokršćavanje Hrvata i Crkva u Hrvatskoj

6.1. Pokršćavanje Hrvata

Oko pokršćavanja Hrvata vode se brojne rasprave jer i dalje nije potpuno razjašnjeno kako su Hrvati pokršćeni te tko je imao vodeću ulogu u tome.¹⁰³ Unatoč teorijama o ranijem pokršćavanju veća je vjerojatnost da su Franci imali vodeću ulogu u pokršćavanju iako ne postoji nijedan pisani izvor koji jasno naglašuje misionarsku djelatnost na području Hrvatske. Budak jasno naglašuje da političko razgraničenje koje se dogodilo nakon Aachenskog mira nije pratilo i crkveno razgraničenje, a dokaz tome je Trpimirova darovnica iz koje se može protumačiti da je područje Hrvatske Kneževine bilo pod jurisdikcijom splitskog nadbiskupa.¹⁰⁴ Problem stvara činjenica da ne postoji nijedan jasan izvor u kojem se spominje misionarska djelatnost iako Budak tvrdi da u tome može pomoći kasnije djelo o životu Sv. Urse iz Vicenze. Unatoč tomu što neki historiografi osporavaju to djelo, proučavajući ga, otvara se pitanje o pokršćavanju Hrvata i prije 9. stoljeća, a u prilog tome ide i pronalazak kadionice iz Vrlike, rad merovinških majstora iz sredine 8. stoljeća.¹⁰⁵ Karakteristično za Franačku jest pokršćavanje osvojenih teritorija te je moguće da je Franačka htjela svoj utjecaj proširiti pokršćavanjem. Usto, franački kultovi njihovih svetaca poput Ambrozija, Martina, Krševana itd. govore o jasnem utjecaju Franačke na područje Hrvatske kao i imena svećenika, klesara i naručilaca gradnji.¹⁰⁶ Sudeći po Trpimirovoj darovnici kršćanstvo su prihvatili knez Trpimir i njegova pratnja vrlo vjerojatno pokršćeni u odrasloj dobi života zbog njihovih slavenskih imena (Komićaj, Precilja, Ljudevit). Osim toga, Trpimir svom sinu Petru daje kršćansko ime što ide u prilog postupnom pokršćavanju Hrvata. Goldstein smatra da je tada pokršćen i veći dio hrvatskog naroda te da sredinom 9. stoljeća započinje najintenzivniji

¹⁰³ U historiografiji postoji teorija da su Hrvati došli pokršćeni. Međutim, to demantira kronika rimskih papa – Liber Pontificalis. U kronici postoji zapis po kojem papa Ivan IV. (640.-642.). šalje opata Martina u Dalmaciju i Istru da otkupi zarobljenike koje su uhvatili pogani. Drugi zapis iz kronike govori o mogućem djelovanju misionara. Naime, u pismu pape Agatona (678.-681.), poslanog caru Konstantinu IV., spominje se da su s Rimskog sabora odsutni biskupi koji djeluju među narodima, a kao jedan od tih naroda spominju se i Slaveni. Od ostalih izvora, u djelu De administrando imperio Konstantin VII. Porfirogenet zapisuje da je pokršćavanje započelo za vrijeme cara Heraklija, dok se u djelu Historia Salonitana Tome Arhiđakona spominje misija Ivana Ravenjana u kojoj je on imao zadaću obnoviti Salonitansku nadbiskupiju u Splitu. No, ta djela nisu pouzdana i ne možemo ih uzeti kao dokaze pokršćavanja. - Trpimir Vedriš, „Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 178

¹⁰⁴ Budak, prva stoljeća Hrvatske, 90

¹⁰⁵ isto, 90

¹⁰⁶ Budak, prva stoljeća Hrvatske, 88

period pokrštavanja.¹⁰⁷ U prilog franačkoj teoriji pokrštavanja ide i gradnja crkava iz kojih dolaze natpisi na kojima su zapisani franački svećenici. Tako se u Bijaćima gradi crkva sv. Marte za koju je bio odgovoran prezbiter Gumpert, dok je upravitelj samostana sv. Ambrozija u Ninu bio opat Teudebert.¹⁰⁸

Vrlo je teško reći kada dolazi ćirilometodska tradicija na prostor Hrvatske Kneževine. U *Drugom Naumovom životu* spominje se njihovo djelovanje u Dalmaciji prije odlaska u Moravsku 863. g., ali se ne spominju Hrvati kao narod. Veća je vjerojatnost da su došli nakon Metodove smrti 885. godine kada njegovi učenici bježe iz Moravske.¹⁰⁹ Budak smatra da je to bio pokušaj borbe za prevlast na području Dalmacije, Panonije i Ilirika. Njegova pretpostavka jest da je Bizant pokušao pokrstiti Slavene i na istočnom Jadranu. Međutim, širenje zapadne liturgije i korištenje latinice učinilo je nemogućim ostvariti veći uspjeh u širenju slavenskog bogoslužja.¹¹⁰ Nada Klaić smatra da je ćirilometodska tradicija započela u dalmatinskim gradovima jer je Metodove učenike štitio bizantski car koji ih je otkupljivao iz roblja. Samim time, najveću zaštitu imali su na području Bizanta, odnosno u dalmatinskim gradovima.¹¹¹

6.2. Crkvena hijerarhija

Jedno od početnih pitanja vezanih za crkvenu hijerarhiju na području današnje Hrvatske jest kontinuitet kasnoantičkih biskupija i srednjovjekovnih biskupija koje ih nasljeđuju. Naime, na području Dalmacije, gdje će kasnije nastati Hrvatska Kneževina, postojala je Salonitanska nadbiskupija, a njenom se nasljednicom smatra Splitska nadbiskupija. Međutim, istraživači se razilaze oko pitanja kontinuiteta. Jedni smatraju da je nastala u 7. stoljeću, drugi krajem 8. stoljeća, a treći krajem 9. stoljeća.¹¹² Što se tiče izvora, jedan od prvih spomena dalmatinskih biskupa pronađen je u zapisima sabora u Hijereji 754. i u Niceji 787. godine. U djelu *Kronika Mihaela Sirijskog* spominju se biskupi iz Dalmacije što je pokazatelj da su ti biskupi imali zaseban položaj unutar bizantske Crkve.¹¹³ Novi sabor u Niceji dogodio se 887. godine. Taj je sabor bitan jer su sačuvani potpisi salonitanskog biskupa

¹⁰⁷ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 236

¹⁰⁸ Vedriš, pokrštavanje i rana kristijanizacija Hrvata, 195

¹⁰⁹ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 82.

¹¹⁰ Budak, *Prva stoljeća hrvatske*, 97-98.

¹¹¹ Klaić, *Povijest Hrvata*, 395-398.

¹¹² Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zrnka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 206.

¹¹³ Isto, 206.

Ivana, rapskog biskupa Ursa, osorskog biskupa Lovre i kotorskog biskupa Ivana.¹¹⁴ Dakle, crkvena je hijerarhija i dalje postojala u bizantskom dijelu Dalmacije. Nadalje, 805. godine u izvorima se spominje i zadarski biskup Donat u kontekstu posjete Karla Velikog u Diedenhofenu što dokazuje postojanje i Zadarske biskupije.¹¹⁵ Kako su to bile biskupije na bizantskom teritoriju, s razvojem Hrvatske Kneževine i pokrštavanjem Hrvata stvara se i crkvena hijerarhija na području Kneževine.

O osnutku biskupije u Hrvatskoj Kneževini saznaje se zahvaljujući pismu pape Nikole I. U tom pismu papa Nikola I. opominje ninske svećenike da ne smiju sami osnovati biskupiju što znači da je u to vrijeme biskupija već djelovala. Smatra se da je osnovana u vrijeme kneza Domagoja između 864. i 867. godine. Iako točan razlog nije poznat, u to vrijeme dalmatinske biskupije okreću se Carigradu za vrijeme Focijeve shizme, dok su ninski svećenici i dalje bili vjerni Rimu te su osnovali svoju biskupiju.¹¹⁶ Vjerojatno je već tada Ninska biskupija obuhvaćala prostor čitave Hrvatske Kneževine i bila je mnogo prostranija od onih dalmatinskih koje su bile ograničene većinom na prostor tamošnjih gradova. To je definitivno smetalo utjecajnom splitskom kleru koji je htio vratiti nadbiskupiji moć kakvu je imala u vrijeme Salonitanske nadbiskupije kada se prostirala čitavom Dalmacijom.

Prilika za to pružila se 887. godine kada su se biskupije u dalmatinskim gradovima vratile pod rimsku crkvenu jurisdikciju te je umro splitski nadbiskup Marin. S druge strane, knez Branimir htio je proširiti utjecaj na dalmatinske gradove. Kako su obje strane bile zainteresirane za spajanje Ninske biskupije i Splitske nadbiskupije, odnosno stvaranje velike crkvene pokrajine, to se i dogodilo. Ninski biskup Teodozije 887. godine postaje splitskim nadbiskupom. Problem je nastao u Teodozijevoj težnji da ostane ninski biskup unatoč novostečenoj tituli splitskog nadbiskupa. Stoga posvećenje nije zatražio od pape već od akvilejskog patrijarha Walperta. Papa Stjepan VI. nije bio sretan tim potezom, no odlučio je prihvatiti stanje stvari ako Teodozije dođe po palij u Rim. S obzirom na to da je prihvatio Teodozija kao splitskog nadbiskupa, vrlo je vjerojatno i papa bio pobornik ponovnog stvaranja velike crkvene pokrajine u Dalmaciji. No, to spajanje dvaju crkvenih pokrajina nije bilo dugog vijeka. Godine 892. Teodozije umire i razdvaja se crkvena jurisdikcija, a za ninskog biskupa izabran je Aldefred što je dokaz akvilejskog utjecaja u Ninu.¹¹⁷ Upravo te godine održava se spor između novog splitskog nadbiskupa Petra i novog ninskog biskupa

¹¹⁴ Vedriš, „Crkva i vjerski život“ 207.

¹¹⁵ Isto, 208.

¹¹⁶ Isto, 210.

¹¹⁷ Isto, 212.

Aldefreda oko prava na crkvu sv. Jurja koja se spominje u Trpimirovoj darovnici. Crkva se nakon osnivanja Ninske biskupije našla na njenom području te je Adelfred tvrdio da je crkva darovnicom dana samo na uporabu, a ne u trajno vlasništvo. Knez Muncimir presudio je u korist splitskog nadbiskupa čime je potvrdio Trpimirovu darovnicu. Ovaj spor dokazuje da je mreža biskupija koja je nastala osnutkom Ninske biskupije ostala nepromijenjena do 928. godine.¹¹⁸

6.3. Redovništvo u Hrvatskoj

Korijeni redovništva mogu se prepoznati već u kasnoj antici na području Dalmacije, odnosno na samom početku srednjega vijeka kada je postojao niz monastičkih zajednica.¹¹⁹ No, samo nekoliko njih je locirano.¹²⁰ Daljnji razvoj redovništva na području Hrvatske nije poznat jednako kao ni njegov postanak u Hrvatskoj Kneževini. Kako je Hrvatska Kneževina u 9. stoljeću bila podložna Franačkoj, počeci bi se mogli naći u franačko-akvilejskom krugu. Postoji nekoliko poveznica koje upućuju na to. Prva jest najstariji samostan, onaj u Rižinicama pokraj Solina, sagrađen za vrijeme kneza Trpimira, a koji se spominje u Trpimirovoj darovnici. U doba kneza Trpimira na dvoru je boravio benediktinac Gottschalk što daje mogućnost da je on potaknuo Trpimira na gradnju samostana.¹²¹ Zatim, na natpisu kneza Branimira spominje se opat Teodebert, a u oporuci zadarskog priora Andrije iz 918. godine spominje se opat Odolbert. Oba imena su germanskog podrijetla što može označiti povezanost s Franačkom i Akvilejom. Dakako, to je teško reći sa sigurnošću jer točnih podataka nema.¹²² Neovisno o tome odakle su došli redovnici u Hrvatsku, jasno je da su knezovi poticali njihov dolazak te su im gradili samostane koji se mogu nazvati vladarskim. Dakle, od samostana već je naveden samostan u Rižinicama. Osim njega, postojao je i samostan sv. Ambrozija u Ninu sagrađen u 9. stoljeću.¹²³

¹¹⁸ Budak, „Povijest Hrvata“, 154.

¹¹⁹ Primjer jednog takvog sklopa jest onaj na otočiću Majsanu kod Korčule. Tamo je zajednica boravila u 6. stoljeću. Otočić je vjerojatno dobio ime po sv. Maksimu, a na otočiću se nalazila istoimena crkva, te su se u njoj čuvale njegove relikvije - Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 223-224.

¹²⁰ Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 223-224.

¹²¹ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest knjiga 21*

¹²² Historijski zbornik, 391-392

¹²³ Vedriš, „Crkva i vjerski život“, 224-225.

Prve zajednice bile su male i bile su smještene u samostanima koji su napravljeni po uzoru na franačke i langobardske vladarske samostane. Takvi samostani imali su ulogu u izgradnji društva. Oni se mogu nazvati i mjestima sjećanja. To možemo prepoznati po zemljišnji knjigama i rodovskim mauzolejima koji su se nalazili unutar samostana. Prema društvenoj teoriji društvo se dijeli na tri dijela, a jedan od tri dijela bili su redovnici. Njihova uloga bila je moliti za ostale dijelove društva koji svojim djelovanjem riskiraju spasenje. Drugi dijelovi društva odužili bi im se zaštitom i financijskom potporom.¹²⁴ Usto, samostani pomažu u promicanju kulture, pismenosti i znanosti. Redovnici su prepisivali najvažnija djela toga doba. Zahvaljujući gradnji crkava, sudjelovali su i u razvoju graditeljstva. U njihovim samostanima čuvali su se najvažniji dokumenti. No, glavna zadaća bila je obrazovanje djece koju su podučavali raznim znanjima i vještinama poput jezika, filozofije, matematike, ali i zemljoradnji i vojnim vještinama.¹²⁵ Dakle, redovnici su igrali veliku ulogu u društvu te su poticali razvoj pismenosti i kulture u hrvatskom narodu.

¹²⁴ Vedriš, „Crkva i vjerski život“, 226.

¹²⁵ Šanjek, povijest Hrvata, knjiga 1.

7. Međunarodni položaj Hrvatske u 9. stoljeću

Proučavanjem hrvatske povijesti može se primijetiti osjetljivost geopolitičkog smještaj Hrvatske. Hrvatska Kneževina nalazila se između moćnih sila koje su se nalazile na istoku i zapadu, odnosno Bizanta i Franačke. Zbog takvog položaja Raukar smatra da će nezavisnost od susjeda biti temeljni zahtjev njegove povijesti. Početak je bio nepogodan te upravo ta težnja za samostalnosti oblikovat će hrvatski društveni i politički prostor.¹²⁶ Zbog toga je bitno proučiti odnos Hrvatske Kneževine i ostalih zemalja koje je okružuju i koje su najviše utjecale na nju. Iz tog razloga odabrao sam Bizant i Franačku kao dvije sile koje su se borile za prevlast na području današnje Hrvatske, papu kao osobu koja je imala iznimno velik utjecaj u Europi zbog čega su i hrvatski vladari održavali kontakte s njim te naposljetku Mletačku Republiku kao najvećeg suparnika na Jadranu s kojim je vođeno više sukoba tijekom 9. stoljeća.

7.1. Odnos Hrvatske i Bizanta

Hrvati su se po doseljenju našli u zoni geopolitičkog interesa Bizanta. Na prijelazu 8. i 9. stoljeća područje današnje Hrvatske dopijeva u središte sukoba između Bizanta i Franačke jer je bilo dodirna točka dvaju carstava. Godine 806. bizantski car Nikefor poslao je flotu koja je vratila bizantski utjecaj na one gradove koji su prešli na stranu Franačke. Cijeli sukob dvaju carstava okončan je 812. godine u Aachenu, a 817. godine bizantski izaslanik Nikefor i s franačke strane poslanik u Dalmaciji Algabarije te furlanski markgrof Kadaloh sudjelovali su u sporazumu koji će definirati granice na području današnje Hrvatske. Detalji sporazuma nisu poznati, ali sukobi ubrzo prestaju pa se može pretpostaviti da je sporazum postignut. Ivo Goldstein tvrdi da je sporazum vjerojatno sklopljen u blizini Zadra ili Splita jer je tamo po svoj prilici bila granica.¹²⁷ Ono što je zasigurno poznato jest da je Bizant u ovim sukobima izgubio Istru i unutrašnjost Dalmacije, odnosno prostor kasnije Hrvatske Kneževine. Uz sukobe s Franačkom Bizant je vodio rat i s Bugarima. Godine 811. dolazi do teškog

¹²⁶ Raukar, *hrvatsko srednjovjekovlje*, 20

¹²⁷ Ivo Goldstein, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant* (Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta, 2003), 27-28.

bizantskog poraza u kojem je car Nikefor izgubio život.¹²⁸ Taj događaj unazadio je Bizant u vanjskoj politici i samim time bizantski se utjecaj smanjio.

Za vrijeme vladavine kneza Trpimira moć Hrvatske Kneževine raste. Bizantu ponovno jača moć kada na vlast dolazi Bazilije I. (867.-886.). Za vrijeme njegove vladavine stvara se tema na području Hrvatske te se određuje tribut koji plaćaju dalmatinski gradovi. Taj će tribut kasnije dalmatinski gradovi plaćati hrvatskom vladaru što govori o dobrim odnosima bizantskog i hrvatskog vladara.¹²⁹ Bazilije I. odmah se uključio u borbu protiv Arapa te je razbio opsadu Dubrovnika, a Arapi su pobjegli prema Bariju. Nakon toga Bazilije I. stvorio je koaliciju koja je napala Bari, ali nije bila uspješna. U njoj su sudjelovali papa, franački car Ludovik, Hrvati, Srbi, Zahumljani, Trabunjani, Konavljani i Dubrovčani, te svi iz gradova Dalmacije.¹³⁰ Samim se time može pretpostaviti da su odnosi između Hrvata i Bizanta bili u krajnju ruku dobri. Međutim, franački car Ludovik ponovno je napao Bari 871., a u tom napadu pomogao mu je i knez Domagoj. Međutim, dok je Domagoj bio zauzet borbama u Bariju, Bazilije je opljačkao Hrvatsku Kneževinu.¹³¹ Nakon smrti kneza Domagoja na vlast je došao knez Zdeslav zahvaljujući bizantskom utjecaju.¹³² Stoga možemo pretpostaviti da su za vrijeme njegove kratke vladavine odnosi između Bizanta i Hrvatske Kneževine bili izvrsni. Nakon Zdeslavove smrti Bizant gubi utjecaj na istočnoj obali Jadrana te već od 880-ih godina ne postoji carski dužnosnik koji bi imao djelotvornu vlast.¹³³

Područje Hrvatske bilo je od velikog značaja za Bizant jer je Bizant i dalje smatrao to područje dijelom svoga Carstva čak i nakon što su počeli gubiti utjecaj na tom području.¹³⁴ Upravo radi kontrole istočnog Jadrana organizirana je tema koja je služila za obranu dalmatinskih gradova, a davanjem tributa hrvatskim vladarima očituje se želja bizantskog vladara da uspostavi dobre odnose s hrvatskim vladarima nakon što su oni godinama bili pod izravnom vlašću Franačke. Dakle, Bizant je i dalje želio vratiti područja Rimskog Carstva koja su nekoć kontrolirali, a jedno od tih prostora bilo je i područje Hrvatske zbog čega je bila iznimno bitna suradnja s hrvatskim vladarima te širenje utjecaja što je bila konstantna pojava od doseljenja do pada Bizantskog Carstva.

¹²⁸ Ivo Goldstein i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (Zagreb: Novi liber, 2006), 175.

¹²⁹ Klaić, *Povijest Hrvata*, 241-243.

¹³⁰ Goldstein, *Hrvati, Hrvatske zemlje*, 30.

¹³¹ Klaić, *Povijest Hrvata*, 246.

¹³² Birin, „Pregled političke povijesti“, 49.

¹³³ Duančić, 20.

¹³⁴ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 261.

7.2. Odnos Hrvatske i Franačke

Po završetku franačko-avarskog rata nastaju i dvije slavonske kneževine, Panonska i Dalmatinska koje su bile podložne Franačkoj.¹³⁵ Poneka plemena i dalje su pružala otpor i u jednom takvom furlanski vojvoda (markgrof) Erih gubi život. Godine 799. kod liburnskog grada Tarsatike Eriha ubijaju iz zasjede.¹³⁶ Jedan od dokaza odnosa Hrvata i Franačka su mačevi franačke proizvodnje koji su pronađeni u grobovima elite tadašnjeg hrvatskog društva i to prvenstveno u mjestima Ždrijac kod Nina te Biskupija kod Knina.¹³⁷ Sljedeći veliki događaj između Hrvata i Franačke jest Ljudevitov ustanak koji završava Ljudevitovom smrću.¹³⁸ Dokazi su franačkog utjecaja i franački izvori. Naime, od 815. godine pojavljuju se slavenski izaslanici pred carem koji sudjeluju u saborima. To dokazuje franački utjecaj na ovim prostorima i uključenost hrvatskih prostora u Franačkom carstvu.¹³⁹ Nakon ustanka polagano slabi utjecaj Franačke, a kako je područje Hrvatske bilo na samom rubu carstva, tako se i vlast sve slabije osjeti. Ludovik I. Pobožni umire 840. godine, ali već su ga 830. godine trojica sinova zatočili, potom 833. godine i svrgnuli te tako započeli građanski rat.¹⁴⁰ Godine 843. sklapa se Verdunski ugovor prema kojem se Franačko carstvo dijeli na tri dijela.¹⁴¹ Hrvatska Kneževina ostaje vazal cara, ali više u formalnom smislu. Dokaz da se vlast nije osjećala očituje se u dolasku benediktinca Gottschalka koji je bio prognan iz Franačke i koji je došao na Trpimirov dvor. Nadalje, u poznatoj Trpimirovoj darovnici Trpimir navodi da na vlast dolazi u božju pomoć (*iuvatus munere Divino*), a ne uz pomoć cara što pokazuje relativnu slobodu. Međutim, dokaz formalne franačke vlasti jest put u Čedad, jedno od hodočasničkih središta unutar Franačkog carstva, u kojem se upisao u poznati Čedadski evanđelistar.¹⁴²

Za vrijeme kneza Domagoja utjecaj Franačke opada. Unatoč tomu, knez Domagoj sudjelovao je u opsadi Barija 868.-871. godine koju je započeo franački car Ludovik II. To govori da je i dalje priznavao vrhovništvo Franačke.¹⁴³ Za vrijeme kneza Zdeslava nije

¹³⁵ Vedran Duančić, „Hrvatska između Bizanta i Franačke“, *Pro tempore* 5 (2008), 14., pristup ostvaren 13. II. 2023., <https://hrcak.srce.hr/54314>

¹³⁶ Jerkušić, „Karolinški utjecaj“, 80-81.

¹³⁷ Duančić, „Hrvatska između“, 13.

¹³⁸ Duančić, „Hrvatska između“, 14.

¹³⁹ Duančić, „Hrvatska između“, 15.

¹⁴⁰ „Ludvig I. Pobožni“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., pristup ostvaren 13. II. 2023., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=37408>

¹⁴¹ *Povijest, 6. knjiga, Rani i razvijeni srednji vijek* (Zagreb: Jutarnji list, 2007), 59.

¹⁴² Duančić, „Hrvatska između“, 16-17.

¹⁴³ Isto, 17

poznato kakvi su bili odnosi između Hrvatske i Franačke. Kada je riječ o knezu Branimiru, Duančić tvrdi da on priznaje vrhovništvo franačkog cara Karla Debelog, ali shvaća da od njega ne može očekivati zaštitu te se okreće papi koji ga potvrđuje kao vladara.¹⁴⁴ Karlo Debeli umire 888. godine i nakon njegove smrti Franačko carstvo se raspada na niz manjih kraljevstava. Međutim, nema dokaza da je Hrvatska Kneževina postala samostalna iako iz te godine datira natpis iz crkve u Gornjem Muću. Sudeći po kvaliteti i vrijednosti tog spomenika jasno je da je napravljen za veliki događaj, ali nemoguće je reći da je napravljen zbog osamostaljenja kraljevstva. Nakon Branimira na vlast dolazi knez Muncimir. Iz njegove vladavine potiče natpis iz crkve sv. Luke u Uzdlju u kojem također vladar navodi da je na vlast došao milosti Božjom, a ne uz pomoć stranog vladara.¹⁴⁵ Prava potvrda da je Hrvatska Kneževina stekla samostalnost ne postoji, ali niz godina Franačko je carstvo slabilo i propadalo što se može vidjeti i u određenim slobodama hrvatskih vladara.

7.3. Odnos Hrvatske i Svete Stolice

Kako se Hrvatska politički nalazila između Franačke i Bizanta, religijski, odnosno po pitanju crkvene jurisdikcije, našli su se između pape i carigradskog patrijarha. Jurisdikcija se mijenjala više puta, sve do 864. godine kada se događa Focijev raskol te se područje Hrvatske dijeli na unutrašnjost koja je pripala papi i dalmatinske gradove koji su pripali carigradskom patrijarhu.¹⁴⁶ Upravo zbog te borbe i podijeljenosti jurisdikcije na istočnom Jadranu papama je bilo iznimno bitno održati vodeći utjecaj na području Hrvatske. S obzirom na to da su Hrvati isprva bili nepokršteni, pape su imali izvrsnu priliku proširiti svoj utjecaj i suzbiti širenje utjecaja patrijarha iz dalmatinskih gradova. Prva korespondencija s papom odvila se za vrijeme kneza Domagoja. S obzirom na to da je Domagoj bio vrlo ratnički nastrojen, moguće je da je upravo on zaslužan za početak gusarenja što dovodi do sukoba s Mlečanima. Taj sukob probao je smiriti papa Ivan VIII. koji Domagoju šalje pismo u kojem ga moli da poduzme nešto u vezi s gusarenjem. U pismu ne okrivljuje Domagoja, no vrlo vjerojatno je u pitanju diplomatska pristojnost. Osim toga, papa Ivan VIII. moli Domagoja da ne ubija urotnike, nego da ih otjera u progonostvo. Fragmenti tog pisma ponekad se povezuju s urotom

¹⁴⁴ Duančić, „Hrvatska između“, 17-18.

¹⁴⁵ Isto, 18.

¹⁴⁶ Juraj Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata* (Zagreb: Hrvatski studiji sveučilišta, 2004.), 17.

protiv Domagoja, ali nije poznato tko je skovao urotu ni je li urota zapravo postojala.¹⁴⁷ Nakon Domagoja na vlast dolazi knez Zdeslav uz pomoć Bizanta. Samim je time moguće da je prevlast imao carigradski patrijarh. Za vrijeme Zdeslava papa Ivan VIII. šalje pismo u kojem moli Zdeslava da omogući hranu, vodu i siguran prolaz papinom izaslaniku koji putuje u Bugarsku.¹⁴⁸ Nakon kneza Zdeslava na vlast dolazi knez Branimir. Kako je Branimir svrgnuo Zdeslava, morao je pronaći zaštitu od Bizanta, a pronašao ju je u papi Ivanu VIII. Branimir prvi šalje pismo u kojem traži blagoslov i priznanje države, a zauzvrat prihvaća položiti prisegu vjernosti. Papa vrlo brzo odgovara te 7. lipnja 879. godine šalje pismo u kojem navodi da je blagoslovio Branimira, njegov narod i vladavinu. Sama brzina odgovora pape može se objasniti da je htio vratiti područje Hrvatske pod svoju vlast nakon što ju je oteo Bizant. Osim tog pisma papa je slao još pet pisama: hrvatskom svećenstvu i narodu, novoizabranom ninskom biskupu Teodoziju, dalmatinskim biskupima i svećenstvu i još jedno pismo Branimiru u kojem ga traži prisegu vjernosti. Nakon smrti splitskog nadbiskupa Marina nadbiskupom postaje ninski biskup Teodozije uz pomoć Branimira. Međutim, kako se Teodozije nije odrekao titule ninskog nadbiskupa, nastao je spor s papom Stjepanom V. No, rješenje tog spora nije poznato, a s obzirom na to da se veći raskol između pape i Hrvatske Kneževine nije dogodio, može se pretpostaviti da je riješeno mirnim putem. Sve u svemu, može se zaključiti kako je Branimir mudro odabrao papu kao zaštitnika te ostvario određenu samostalnost iako ista nije službeno potvrđena.¹⁴⁹ Nakon Branimira na vlast dolazi knez Muncimir, ali nema zapisa o korespondenciji s papom iz njegovog vremena.

7.4. Odnos Hrvatske i Venecije

Na prijelazu 8. i 9. stoljeća Mletačka Republika našla se između dva carstava, Franačkog i Bizantskog. Na tronu Mletačke Republike izmjenjivale su se franačke i bizantske struje sve do Aachenskog mira 812. godine kada je zaključeno da Mletačka Republika pripada Bizantu. Uz to, Mletačka Republika postala je posrednik između dva carstva. Kako oba carstva s vremenom slabe, Mletačka Republika 840. godine dobiva pravo na samostalno

¹⁴⁷ Katarina Barbarić, „Papinska pisma srednjovjekovnim hrvatskim vladarima“ (diplomski rad, Sveučilište u Osijeku, 2017), 12-13.

¹⁴⁸ Barbarić, „Papinska pisma“, 14.

¹⁴⁹ Isto, 14-15.

pregovaranje o međunarodnim sporazumima.¹⁵⁰ Slabljenje Bizanta prouzročilo je i pojavu gusarenja na istočnojadranskoj obali, a glavna meta gusara bili su upravo mletački brodovi. Tako započinje dugogodišnji sukob između Hrvata i Mlečana.¹⁵¹ Prvi dužd koji je pokrenio pohod bio je Petar Tradenik. On se 839. godine susreo s knezom Mislav u Sv. Martinu kod Poljica, a zatim se na neretvanskim otocima susreo s tamošnjim knezom Družakom. Sklopio je mir koji je trebao osigurati mirnu plovidbu. Međutim, mir nije dugo vrijedio i već 840. godine Petar Tradenik napao je Neretljane, ali je doživio težak poraz. Daljnje sukobe spriječila je provala Arapa.¹⁵² Za vrijeme Mislavova nasljednika Trpimira nisu poznati sukobi s Mlečanima. Unatoč tomu, postoji zapis koji govori da su 846. godine Slaveni opljačkali tvrđavu Caorleu koja se nalazila u središtu mletačkog dukata.¹⁵³ Ipak, nije poznato je li napad vodio Trpimir te ima li taj napad veze s Hrvatskom Kneževinom ili se misli na neke druge Slavene. Godine 864. nakon smrti kneza Trpimira na vlast dolazi knez Domagoj. S obzirom na to da Domagoj nije bio iz dinastije Trpimirovića, jasno je da je došlo do unutrašnjeg sukoba u Hrvatskoj kneževini. Takvu je situaciju iskoristio mletački dužd Urso Patricijak koji već 865. godine napada Hrvatsku Kneževinu. Tijek pohoda nije poznat, ali ishod pohoda bilo je primirje, a kao jamstvo toga Domagoj je predao taoce.¹⁵⁴ Možemo zaključiti kako je ovaj sukob završio u korist Mlečana vjerojatno zbog nemogućnosti otpora uslijed previranja unutar Hrvatske Kneževine. Nakon što je slomio pobunu, Domagoj je započeo s intenzivnijim gusarenjem što ga dovodi u novi sukob s Mlečanima.¹⁵⁵ Godine 875. umire franački car Ludovik II. te započinju novi dinastički sukobi. Kao franački podanik u tim sukobima sudjelovao je i Domagoj. Započeo je napad na istarske gradove Umag, Sipar, Novigrad i Rovinj. Kako su se ti napadi odvijali u blizini Venecije i Mletačke Republike, Urso Patricijak poveo je napad s ciljem odbijanja hrvatskog brodogradnja u čemu je i uspio. Nakon toga, Mlečani sklapaju mir s Hrvatima, ali taj mir nije potpisao Domagoj jer je umro neposredno prije toga.¹⁵⁶ Naredni hrvatski knezovi nisu imali sukobe s Mlečanima. Razlog tomu bio je veliki poraz Mlečana kod Makarske 887. godine. Nakon ovog poraza Mlečani se nisu pojavili na hrvatskoj obali sve do 948. godine.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Lovorka Čoralić, *Kraljica mora s lagunarnih sprudova: Povijest Mletačke Republike* (Samobor: Meridijani, 2004), 20.-24.

¹⁵¹ Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 129.

¹⁵² Birin, „Pregled političke povijesti“, 46.

¹⁵³ Isto, 47.

¹⁵⁴ Isto, 47.

¹⁵⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, 247.

¹⁵⁶ Birin, „Pregled političke povijesti“, 49.

¹⁵⁷ Isto, 51-52.

8. Društvo u Hrvatskoj kneževini

Proučavanje društva i društvenog razvoja napreduje, ali i dalje nije dovoljno istraženo. Glavni problem je manjak izvora. Usto, problem je upitna autentičnost postojećih izvora, ma da su samo rijetki izvori potpuno dokazani kao neautentični, a u većini slučajeva postoji samo sumnja oko pojedinih podataka.¹⁵⁸

Društvena povijest ranog srednjeg vijeka u početku se svodi na povijest dviju društvenih skupa – plemstva i seljaštva. Međutim, u ranijim razdobljima granica između plemstva i seljaštva nije bila čvrsto izražena, te se ona razvija naknadno. Osim podjele na plemstvo i seljaštvo, postojala je i podjela na slobodne i neslobodne ljude.¹⁵⁹

Smatra se da je većina seljaštva bila slobodna, dok se neslobodno seljaštvo, odnosno robovi, moglo naći samo na splitskim i zadarskim crkvenim posjedima. Pojava robova objašnjava se kao uvođenje sustava koji je bio prakticiran u dalmatinskim gradovima, te je polako ulazio u rodovsko društvo Hrvata. Prvi imenom zapisani seljaci s hrvatskih prostora bili su robovi u Lažanima i Tugarima – Stepus, Sagoleo i Chortino. Njih je knez Trpimir poklonio splitskoj Crkvi, vjerojatno oko 840. godine. Robovi se također spominju i u darovnicama knezova Mislava i Branimira.¹⁶⁰ Budak tvrdi da su robovi poklanjani zasebno, te da nisu bili vezani uz zemlju, već su bili vezani uz osobu vlasnika.¹⁶¹ Tu tvrdnju može potvrditi činjenica da tek šest spomenutih robova ima obitelj, dok su sedmorica samci. Takav omjer udanih i samaca značilo bi da nisu vezani uz zemlju, nego su nabavljani kupnjom ili drugim načinima, a bili bi naseljavani na zemljišta uz koja ne bi bili vezani.¹⁶²

S druge strane, plemstvo je bolje dokumentirano, a to je osigurao njihov povlašteni položaj. Razvoj plemstva nije poznat, ali kroz 9. stoljeće Hrvatskom kneževinom vladale su tri ili četiri dinastije – rod kneza Borne, Trpimirovići, Domagoj i njegovi potomci i Branimir. To nam govori da je bilo više aristokratskih obitelji koje su bile dovoljno moćne da preuzmu vlast. U Trpimirovoj darovnici spominje se da je Trpimir uz sebe imao nekoliko župana koji su vjerojatno bili pripadnici elitnog dijela društva, te su zbog svojeg ugleda izabrani na tu

¹⁵⁸ Budak, *Prva stoljeća*, 143

¹⁵⁹ Damir Karbić, „Društvo“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 123-124.

¹⁶⁰ Isto, 124.

¹⁶¹ Neven Budak, „Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji“, *Starohrvatska prosvjeta* vol. III no. 15 (1985.), 258.

¹⁶² Budak, *Prva stoljeća*, 146

poziciju. Osim samih vladara, pojedini pripadnici plemstva ostali su zapamćeni zahvaljujući natpisima iz crkava koje su dali sagraditi. Tako imamo natpis župana Gostihe iz crkve sv. Spasa u Vrhriki, natpis župana Pristine iz Ždrapnja kod Bribira iz doba kneza Branimira, te natpis Budimira iz crkve sv. Petra u Bojišću, čije podrijetlo nije poznato, ali se pretpostavlja da je bio dvorski dostojanstvenik na dvoru kneza Muncimira. Osim ovih natpisa, pronađeni su karolinški mačevi, dekorirane ostruge i nakit, što nam govori o važnosti pokojnika i o postojanju povlaštenog sloja društva.¹⁶³

Gradsko društvo toga razdoblja bilo je praktički tek na svojim počecima jer su Hrvati došli na ove prostore kao plemenska zajednica, te s razvojem kneževine počinje i razvoj gradova. Gradovi su nastajali ili na temeljima antičkih gradova, poput Nina i Skradina, ili na potpuno novim mjestima, poput Biograda i Šibenika. Izgled gradova vjerojatno je bio po uzoru na dalmatinske gradove zbog njihove blizine. Vrlo teško je reći kako je društvo izgledalo, no vjerojatno se podjela razvijala kao i u svim ostalim gradovima – na bogate i siromašne. Naime, Goldstein tvrdi da bi grad mogao značiti nastamba vladara pošto izvori govore da se Borna sakrivao u gradovima, a Gottschalk navodi da Trpimir živi u *villi*, odnosno dvorcu. Samim time, ako vladari žive u gradovima, oni bi bili dokaz klasne diferencijacije. Po tom, bogati dio stanovništva živi u velikim kućama koje imaju fortifikaciju, dok seljaci žive u manjim, nezaštićenim nastambama.¹⁶⁴ Kasnije s razvojem gradova, bogati su kontrolirali sve važne gradske funkcije. Druga podjela bila bi na slobodne i neslobodne. Kako je većina seljaštva van crkvenih posjeda bila slobodna, moguće je da ta podjela nije bila raširena u 9. stoljeću, nego se razvila u narednim stoljećima. Treća podjela bila bi na stanovništvo unutar i stanovništvo van grada, u kojem bi vangradsko stanovništvo većinom činili neslobodni ljudi. Ove podjele već su bile uobičajena praksa unutar dalmatinskih gradova. Također, jedno od prvotnih problema bili su odnosi između romanskog i hrvatskog stanovništva, no s vremenom prestale su etničke podjele, a dokaz toga je oporuka priora Andrije iz 918. godine.¹⁶⁵

¹⁶³ Budak, *Prva stoljeća*, 128

¹⁶⁴ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 173

¹⁶⁵ Karbić, „Društvo“, 130.

9. Gospodarstvo

Ekonomija i gospodarstvo Hrvatske Kneževine nisu još potpuno istraženi.¹⁶⁶

Zapisi o poljoprivredi u Hrvatskoj kneževini u 9. stoljeću ne postoje. Budak tvrdi da su postojala dva tipa zemlje. Prvo je bilo obradivo zemljište koje se zatim dijelilo na oranice, vinograde i zemljište koje je samo privremeno neobrađeno. Drugi je bilo neobrađivo zemljište. Međutim, problem je to što ne postoje zapisi o površinama tih zemljišta.¹⁶⁷ Što se tiče obrade tih zemljišta, pronađeni su razni alati. Željezni srpovi govore o zemljoradničkoj aktivnosti, a njihovo korištenje datira se od 6. do 12. stoljeća, a pronađeni su u svim dijelovima Hrvatske. Neki srpovi korišteni su za prikupljanje hrane za životinje pa imaju na sebi prikaz konjanika-ratnika što vjerojatno govori o prikupljanju hrane za konja. Osim srpova pronađene su i motike, kose, lopate i kopačice. Način rada vjerojatno je bio sličan kao i u ostatku Europe. Orađivanje žitarica zahtijevalo je puno radne snage i velika polja zbog povećanja količine uroda jer je urod bio slabiji nego danas. Ovisno o tipu zemlje koristio se i plug koji je mogao dublje prodrijeti u zemlju. Sama zemlja bila je na ugaru zbog odmaranja površine, a u vrijeme odmaranja obrađivala se druga ili nova parcela. Na Mediteranu se prakticirao dvogodišnji ugar, odnosno izmjenjivala se sadnja žitarica i sadnja raznih vrsta djeteline koje bi povećavale prinos žitarica naredne godine zahvaljujući njihovom ispuštanju dušika.¹⁶⁸ Vinogradi su se obrađivali prema stoljetnom običajnom pravu.¹⁶⁹ Jedinu zapis o vinogradima u izvorima jest oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. godine u kojem navodi devet vinograda koje je kupio ili naslijedio od svoje prve žene te ih ostavlja drugoj supruzi i djeci.¹⁷⁰

Uz obrađivanje zemlje seljaci su često držali i stoku. Neke vrste su korištene za hranu i piće, neke za pomoć na polju, a neke za odjeću i predmete. To dokazuju i arheološki nalazi u kojima su otkriveni predmeti od kostiju i roga poput češljeva, iglenika i recipijenata.

¹⁶⁶Razvoj ekonomske historiografija u Hrvatskoj započeo je sredinom 20. stoljeća, iako postoje radovi iz 19. stoljeća, ali tada još nije bila zasebna grana historiografije. Od 1950. g. do 1980. g. bilo je najplodonosnije razdoblje ekonomske historiografije. Unatoč tomu, nije napravljen nijedan cjeloviti prikaz. Nakon 1980. g. radovi postaju sve oskudniji, te je postala periferno istraživačko područje, što onemogućava potpuni prikaz gospodarstva 9. stoljeća. - Budak-Raukar, *Hrvatska povijest*, 303-304

¹⁶⁷ Isto, 314

¹⁶⁸ Florence S. Fabijanec, „Gospodarstvo“, u *Nova zrnka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 133-134.

¹⁶⁹ Budak i Raukar, *Hrvatska povijest*, 315

¹⁷⁰ Isto, 135-136.

Međutim, zapisa o stoci u Hrvatskoj Kneževini gotovo da i nema. Jedini je izvor, opet, oporuka priora Andrije u kojem svojim nasljednicima ostavlja čak 800 grla ovaca i koza.¹⁷¹

Uz polja su raširene i važne bile i šume. U početku su šume bile mjesto štovanja raznih bogova. Često su imale i snažnu simboliku poput masline u Dalmaciji i hrasta koji je bio raširen u svim dijelovima Hrvatske. Šume su se koristile i za razvoj obrta i gradnju raznih objekata ili prijevoznih sredstava, a plodovi su se koristili u prehrani ili medicini. Pronađene su i sjekire iz 9. stoljeća što ukazuje na rad u šumi ili rad s drvetom. Osim toga, šume su znale biti i dio posjeda pa tako 892. godine knez Muncimir potvrđuje Trpimirovu darovnicu, tj. potvrđuje Splitskoj nadbiskupiji pravo na šume i druge posjede. Uz to, šume su ponekad služile kao mjesto razgraničenja dvaju posjeda.¹⁷²

Novčarstvo nije bilo razvijeno u Hrvatskoj Kneževini. Prodaja i kupnja i dalje se vršila u naturi. Gospodarstvo se temeljilo na sustavu samoodrživosti u kojem su sela i gradovi imali vlastitu ekonomiju. Hrvatski knezovi nisu kovali svoj novac. Sav novac koji je u Hrvatskoj Kneževini postojao bio je stranog podrijetla, a u Hrvatsku Kneževinu dospijevao je na razne načine. Najčešći načini bili su putem trgovine, osobnim dolaskom nekog od franačkih, bizantskih ili crkvenih dostojanstvenika koji bi pritom ostavili novac ili plaćali njime te kao ratni ili pljačkaški plijen. Po podrijetlu novac se dijeli na bizantski i franački. Tako su pronađeni bizantski bakreni folles, zlatni romanat i bizantski solid iako oni datiraju iz kasnijih razdoblja, no bizantski novac svakako je bio prisutan u Hrvatskoj Kneževini. S druge strane, franački novac datira iz 9. stoljeća što je i logično s obzirom na to da se Franačko carstvo raspada krajem 9. stoljeća, a pronađen su srebrni denar Karla Velikog u Bribiru i srebrni denar Lotara I. u Ždrijcu kod Nina.¹⁷³

Profesionalna obrtnička proizvodnja odvija se samo u gradovima iako postoje određeni obrti i na selu, ali oni nisu profesionalni. Glavne su značajke obrta u 9. stoljeću skromna tehnologija, usmjerenost prema lokalnom tržištu i većinom ograničena potražnja za proizvodima.¹⁷⁴ Za kožarstvo je poznato da se od 9. stoljeća koriste zubi za preradu organskih materijala. Tako se koža dijelom obrađivala zubima, a uz pomoć zubi se razrađuju konopi i pletu košare i ribarske mreže. Keramika se radila od gline koja se oblikovala rukom ili na sporo rotirajućem lončarskom kolu pri čemu bi se posuda naknadno zaglađivala i uređivala

¹⁷¹ Fabijanec, „Gospodarstvo“, 137.

¹⁷² Isto, 140-141.

¹⁷³ Isto, 145.

¹⁷⁴ Budak i Raukar, *Hrvatska povijest*, 316.

rukom. Pronađeni su i kalupi od gline za izradu lonca u Bračića Podvornici. Talionice i kovačnice pronađene su samo u Panonskoj Hrvatskoj koja je bila bogata rudama. Nije poznato u kojoj je mjeri kovanje bilo razvijeno u Hrvatskoj Kneževini, no vjerojatno je moralo biti razvijeno u određenoj mjeri. Važan obrt bila je i brodogradnja. Međutim, nije poznato gdje i kako su se gradili brodovi, ali je jasno da su brodovi bili rašireni. Postoje tri mogućnosti razvoja: antičko nasljeđe, politička volja kneza i samostalna inicijativa u svrhu trgovine ili pljačke. Prvo korištenje brodova datira u 642. godinu kada se navodi iskrcavanje Slavena kod Siponta. U vrijeme Tomislava spominju se dvije vrste brodova, sagene i kondure.¹⁷⁵ U knjizi *Nova zraka* Fabijanec navodi se da su „sagene, tj. trgovački i ratni brodovi na vesla i jedra od dva-tri jarbola, sa zdepastim okruglim trupom i bočnim kormilom s desne strane krme (najveće duljine do 20 m, širine do 4 m i gaza do 1 metar), s petnaest pari vesala, primajući dakle posadu od tridesetak ljudi. Manje jedrilice predstavljaju velike kondure s posadom od oko 14-16 ljudi za veslanje, troje ljudi oko krme i kormila te zapovjednikom, a male kondure imaju deseteročlanu posadu (oko osam veslača, kormilar i zapovjednik).“¹⁷⁶

Postojanje i većina poreza nisu poznati. Jedini zapis o porezu nastao je 876. godine kada bizantski car uspostavlja porez koji su dalmatinski gradovi plaćali hrvatskom knezu umjesto bizantskom caru. Tim porezom Split je plaćao 200, Zadar 110, a Trogir, Osor i Krk 100 zlatnika.¹⁷⁷

Podaci o trgovanju nisu previše poznati. Jedan od rijetkih poznatih predmeta trgovanja bili su robovi. Oni se spominju u paktu sklopljenom 840. godine između franačkog cara Lotara I. i mletačkog dužda. Uz robove u Hrvatskoj su pronađeni karolinški mačevi i posuđe za kuhanje načinjeno od sapunastog kamena. Takvi nalazi daju mogućnost da su ovi predmeti alpskog podrijetla stizali iz Akvileje prema istočnom Jadranu i Panonskoj Hrvatskoj, ali to je samo teorija koja nije dokazana. Trgovački putevi većinom su se oslanjali na antičke puteve, pa je tako u djelu *Kozmografija* Anonimnog Ravenjanina nastalog početkom 9. stoljeća zabilježeno da se koristi antički put od Akvileje do Srijemske Mitrovice na kojem su se nalazili Sisak, Osijek i Vinkovci. Na moru se koristila bizantska magistrala, tj. put od Akvileje do Skadra. Taj put slijedio je morske struje, a važnu ulogu imali su kanali: Pelješki, Mljetski, Pašmanski i Korčulanski, te otoci Majsan, Lastovo, Korčula, Hvar, Vis, Silba, Olib i

¹⁷⁵ Fabijanec, „Gospodarstvo“, 148-152.

¹⁷⁶ Isto, 153.

¹⁷⁷ Isto, 154.

Škarda koji su u to vrijeme već bili naseljeni. Upravo na tom putu djelovali su i Neretljani, no nije poznato je li djelovanje bilo samoinicijativno ili na molbu hrvatskog kneza.¹⁷⁸

10. Kultura Hrvata u Hrvatskoj Kneževini

10.1. Pisana baština

Hrvatska kultura u 9. stoljeću razvijala se pod različitim utjecajima. Od vanjskih utjecaja najdominantniji utjecaj bio je onaj sa zapada, odnosno iz Franačke. Međutim, ne treba zanemariti ni utjecaj dalmatinskih gradova koji su se nalazili u neposrednoj blizini. U vrijeme karolinške renesanse započinje razvoj pismenosti u Hrvatskoj Kneževini dolaskom zapadnih redovnika na poticaj hrvatskih vladara. Jedan od najranijih izvora o razvoju pismenosti na području Hrvatske jest Čedadski evanđelistar jer su u njemu zapisana imena Trpimira i članova njegove obitelji. Mirjana Matijević Sokol smatra da je autor zapisa član hrvatskog poslanstva, a ne knez, a po obliku pisma koje se može opisati kao „začecima minuskule i to one s naznakama beneventane, ali i jasnom, oblikovanom karolinom“ jasno je da se radi o franačkom utjecaju.¹⁷⁹

Vrlo bitan dio pisane baštine su diplomatski zapisi. Problem hrvatske historiografije jest što velik dio toga nije ostao sačuvan. Iz 9. stoljeća ostali su sačuvani jedino Trpimirova darovnica te isprava kneza Muncimira kojom se potvrđuje Trpimirova darovnica. Nije poznato je li postojala dvorska kancelarije, ali kako su pronađene ranije navedene dvije isprave, postoji velika mogućnost da jest što bi odgovaralo razvoju Hrvatske Kneževine.

Osim latinice postojala je i glagoljica, ali glagoljskih isprava iz 9. stoljeća nema. Nada Klaić smatra da hrvatski vladari nisu imali veze s glagoljicom i Metodovim učenicima. Razlog tomu je blizak odnos kneza Branimira s papom Ivanom VIII., a sačuvana korespondencija između njih ni u jednom slučaju ne spominje glagoljaše. Samim time, korijen glagoljaštva treba potražiti u dalmatinskim gradovima. Odnos između pape Ivana VIII. i dalmatinskih gradova bio je narušen zbog neposluha jer su još bili vjerni carigradskom patrijarhu. Uz to, politički su i dalje pripadali Bizantu, a upravo je poslanik cara Bazilija I. bio

¹⁷⁸ Fabijanec, „Gospodarstvo“; 155.

¹⁷⁹ Mirjana Matijević, „Latinska pismenost hrvatskoga ranog srednjeg vijeka“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 256-257.

taj koji je otkupljivao Metodove učenike na mletačkom sajmištu robova. Dakle, Metodovi učenici bili bi sigurniji i imali veću potporu u dalmatinskim gradovima nego u Hrvatskoj kneževini koja je bila privržena papi.¹⁸⁰

Važnost crkava nije samo na vjerskom planu, nego i na kulturnom jer su crkve bile opremljene kamenim namještajem, a zbog tadašnje vjerske prakse građene su i oltarne pregrade koje su dijelile svećenika od puka. Upravo te pregrade služile su kao mjesta na kojima se zapisivalo kada, kako i čijom zaslugom je sagrađena crkva. Preko tih zapisa može se prepoznati kvaliteta i vrsta latinice. Uz to, razvijao se i likovni prikaz, pa je tako postao raširen pleter kao jedan od motiva. Prvi takav lapidaran zapis bila je Višeslavova krstionica. Iako se ne zna njezino podrijetlo, jasno je da je važan zapis koji prikazuje razinu pismenosti. Nadalje, pronađeno je nekoliko epigrafa s imenom kneza Branimira od kojih je najvažniji onaj iz Gornjeg Muća i oltarna pregrada iz Uzdojla kod Knina na kojoj piše ime kneza Muncimira.¹⁸¹ Pronađeni su i natpisi za koje su zaslužni plemići čijom su zaslugom podignute crkve. Tako Pronađeni natpisi su natpis župana Gostihe iz crkve sv. Spasa u Vrhriki, natpis župana Pristine iz Ždrapnja kod Bribira iz doba kneza Branimira, te natpis Budimira iz crkve sv. Petra u Bojišću.¹⁸²

10.2. Graditeljska baština

S pojavom kršćanstva i crkvenih ustanova na prostoru Hrvatske sredinom 9. stoljeća razvija se i sakralno graditeljstvo. Ipak, ne može se reći da je postojao nacionalni tip graditeljstva. Graditelji su se ugledali na susjede i pokušavali su oponašati djela franačkih i bizantskih graditelja i umjetnika. Osim toga, može ju se nazvati i umjetnošću naručitelja jer su oni financirali građevine i njihove dekoracije.¹⁸³

Crkva Sv. Marte u Bijaćima smatra se jednom od najstarijih hrvatskih nacionalnih crkvi. Podrijetlom je ranokršćanska crkva koja je imala krstionicu. Nastala je uz antičku rustičnu vilu. Naseljavanjem Hrvata postaje vladarski posjed na kojem će se izdavati povelje. U njoj su pronađeni ulomci nadvratnika s natpisom na kojem je zapisano ime Gumberta,

¹⁸⁰ Klaić, *Povijest Hrvata*, 395-398.

¹⁸¹ Matijević Sokol, „Intelektualni i kulturni razvoj“, 257-258.

¹⁸² Karbić, „Društvo“, 128.

¹⁸³ Magdalena Skoblar, „Likovna umjetnost i arhitektura“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 297.

đakona koji je dao obnoviti crkvu.¹⁸⁴ Ova crkva spominje se u ispravi kneza Muncimira iz 892. godine.¹⁸⁵ Magdalena Skoblar tvrdi da je najvažnija crkva na teritoriju Hrvatske kneževine crkva sv. Marije u Biskupiji. Ona se također nalazila na vladarskom posjedu, a smatra se da je bila mauzolej hrvatskih vladara.¹⁸⁶ Iznimno važna je i crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine upravo zbog njezine očuvanosti. U njoj je pronađen ulomak koji navodi da je naručitelj bio župan Gastika.¹⁸⁷ Osim crkve Sv. Spasa sačuvana je i crkva Sv. Križa u Ninu. Ona je imala funkciju dvorske kapele jer je to bilo jedno od središta knezova.¹⁸⁸ U selu Brnaze pronađeni su ostaci predromaničke crkve. Nastala je na antičkim i starokršćanskim temeljima u 9. ili 10. stoljeću. Nastala je kao privatna zavjetna crkva nepoznatog lokalnog moćnika, a bila je posvećena Sv. Mihovilu.¹⁸⁹ U darovnici kneza Mislava spominje se crkva Sv. Jurja u Putalju kod današnjeg Kaštel Sućurca. Sagrađena je na mjestu ranijeg starokršćanskog sakralnog kompleksa.¹⁹⁰ U selu Kljaci na lokaciji crkve sv. Ilije pronađeno je više ulomaka kamenog crkvenog namještaja iz predromaničkog doba, a uz to pronađen je i fragment starokršćanske skulpture. Smatra se da je tadašnja crkva bila podignuta kao privatna zavjetna crkva.¹⁹¹ Zapadno od grada Knina nalazi se brijeg Spas. Tamo se nalazi crkva za koju se pretpostavlja da je nosila ime sv. Spasa, a blizina Knina može značiti da je povezana sa životom ranosrednjovjekovnog kninskog kastruma.¹⁹² U blizini Knina nalazi se i lokalitet Kapitul. Tamo je sagrađen ranosrednjovjekovni samostan koji je vjerojatno nastao sredinom 9. stoljeća, odnosno za vrijeme vladavine Trpimira. Međutim, osim te pretpostavke nema daljnjih pronalazaka iz 9. stoljeća te gotovo svi nalazi datiraju iz kasnijih razdoblja.¹⁹³ Rižinice kod Solina poznate su zbog Trpimirove darovnice. Tamo je sagrađen i jedan od prvih benediktinskih samostana. Istraživanja su pronašla dijelove samostana s crkvom te ostatke groblja.¹⁹⁴ Uz dolje se smatra Muncimirovim vladarskim posjedom. Na njemu je sagradio i crkvu Sv. Ivana koju je opremio liturgijskim namještajem. Od namještaja sačuvan je kvalitetno skulpturirani predromanički septum od kojeg se posebno ističu zabat i arhitrav s

¹⁸⁴ Isto, 304.

¹⁸⁵ Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, (Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.), 43.

¹⁸⁶ Isto, 304-305.

¹⁸⁷ Isto, 306.

¹⁸⁸ Isto, 307.

¹⁸⁹ Isto, 82.

¹⁹⁰ Isto, 94.

¹⁹¹ Isto, 97.

¹⁹² Isto, 102.

¹⁹³ Isto, 107.

¹⁹⁴ Isto, 127.

natpisom o knezu Muncimiru.¹⁹⁵ Kod Begovače u Biljanima Donjim otkriven je višeslojni arhitekturni kompleks i veliko groblje. Tamo se nalazila rimska vila koja je kasnije prenamijenjena u crkvu. Njenu obnovu u 9. stoljeću financirao je lokalni velikaš kao obiteljsku donaciju te ju je opremio liturgijskim namještajem.¹⁹⁶ U Ostrovici, utvrđenom naselju u tadašnjoj županiji Bribir, pronađeni su ostaci predromaničkog namještaja i ranosrednjovjekovnog groblja. Preko natpisa saznajemo da je postojala predromanička crkva posvećena sv. Mariji, koja je bila glavni crkveni naslovnik, i sv. Anastaziju.¹⁹⁷ Na području srednjovjekovnog sela Otres pronađeni su temelji crkve koja je nastala u prvoj polovici 9. stoljeća. 80-ih i 90-ih godina 9. stoljeća crkva je obnovljena te se postavlja nova oltarna ograda, a tome svjedoči epigrafički tekst iz tog doba. Na tom natpisu zapisano je ime kneza Branimira što znači da je crkva obnovljena za vrijeme njegove vladavine. Usto, pronađeno je da je crkva bila posvećena imenima više svetaca, od kojih je sv. Petar vjerojatno bio glavni naslovnik.¹⁹⁸ Ostatci crkve nepoznata titulara pronađeni su i u Plavnom. Nastala je oko sredine 9. stoljeća kao zavjetna crkva.¹⁹⁹ U Ždrapnju nalazila se crkva sv. Bartula. Na njoj su vidljive dvije glavne graditeljske faze, a ona najstarija vjerojatno datira iz vremena kneza Branimira. Latinski natpisi na dijelu trabeacije navode da je ovu fazu gradnje potaknuo bibrirski župan Pristina.²⁰⁰

¹⁹⁵ Isto, 155.

¹⁹⁶ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 170

¹⁹⁷ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 211.

¹⁹⁸ Isto, 215.

¹⁹⁹ Isto, 233.

²⁰⁰ Isto, 251.

11. Zaključak

Hrvatska Kneževina u 9. je stoljeću prošla kroz tranziciju u kojoj je od jedne plemenske zajedna postala razvijena srednjovjekovna država. U tom periodu našla se između dvije jake sile, Franačke i Bizanta, te se zahvaljujući njihovom utjecaju pokrstila i razvila institucije koje su bile tipične za te države. Kroz tranziciju prošlo je i društvo te je započeo razvoj pismenosti i graditeljstva, a bilježe se i začeci urbanizacije.

Kada se govori o teritorijalnom opsegu Hrvatske Kneževine, glavni je zaključak da se ne može utvrditi gdje je bila granica jer rubni dijelovi države najčešće nisu osjećali vlast vladara. Međutim, poznato je da su centri moći bili u Bijaćima, Ninu i Klisu. Zapisi o županijama pojavljuju se tek u 10. stoljeću tako da je nemoguće reći posve precizno kojim su prostorom vladali hrvatski vladari. Što se tiče titula hrvatskih vladara, treba istaknuti da su nosili titulu kneza, odnosno *dux*, a svoju su vlast temeljili na franačkom i bizantskom uzoru iako nije potpuno dokazano kojem uzoru više naginju jer o tome nema mnogo zapisa. Isto vrijedi i za njihove supruge čija se uloga ne spominje u kontekstu 9. stoljeća. Od ostalih institucija nije poznato kakva je bila dvorska kancelarija i je li postojala u 9. stoljeću ili su pak postojali samo pisari i kapelani. Od važnih osoba treba spomenuti i župane koji su se dijelili na dvorske i teritorijalne. Prvotno su bili vođe lokalne zajednice, a razvojem Kneževine postaju dvorski službenici ili upravljaju određenim prostorom unutar Kneževine.

Samo formiranje Hrvatske Kneževine nije poznato i izvori o tome ne govore. Prvi poznati knez na prostoru Hrvatske Kneževine jest knez Borna za kojeg se saznaje iz sabora u Heristalu. No, upitno je je li on prvi hrvatski knez jer se hrvatsko ime spominje tek za vrijeme Trpimira čije je središte bilo u današnjoj Dalmaciji, dok je Bornino središte bilo u današnjoj Lici. Nakon njega na vlast su došli Vladislav i Mislav o čijim se vladavinama ne zna puno. Pravi uspon kneževine počinje za vrijeme Trpimira. On je doveo benediktince koji su intenzivirali pokršavanje i započeli obrazovanje stanovništva. Njegovi nasljednici nastavili su razvijati Hrvatsku Kneževinu, a za vrijeme Branimira ona postaje samostalna što je vrhunac razvoja Kneževine u 9. stoljeću.

Tijekom 9. stoljeća Hrvati se pokršavaju, a izvori upućuju na to da je najveći utjecaj u tome imala Franačka iako ne treba zanemariti ni utjecaj Bizanta i dalmatinskih gradova. Nakon pokršavanja započeo je i razvoj crkvene hijerarhije. Nakon što su godinama glavni utjecaj imali dalmatinski gradovi, prvenstveno Split, za vrijeme Domagoja stvara se Ninska

biskupija koja je imala jurisdikciju nad područjem cijele Kneževine. Na područje Hrvatske Kneževine dolaze i redovnici koji su pomogli u obrazovanju stanovništva i daljnjem širenju vjere sve do konačnog kraja pokrštavanja.

Položaj Hrvatske poseban je po tome što se nalazi između dva velika carstva, Franačkog i Bizantskog. Bizantu je bilo od iznimne važnosti vratiti područje nekadašnjeg Rimskog Carstva, ali zbog slabije moći nisu mogli kontrolirati područje Hrvatske. Većinom se ono svodilo na održavanje dobrih odnosa između dalmatinskih gradova i Hrvatske Kneževine, ali za vrijeme Bazilija I. Bizant je pokušao vratiti kontrolu nad područjem Hrvatske postavljajući Zdeslava na vlast, no to nije bilo dugog vijeka. S druge strane, Franačka je imala utjecaj nad hrvatskim vladarima i oni su priznavali njihovu vlast. Međutim, njihova vlast tijekom 9. stoljeća sve više slabi. Unatoč tomu, period njihove vlasti bio je iznimno značajan za Hrvatsku Kneževinu jer su svojim utjecajem potaknuli razvoj Kneževine. Važan je bio i odnos s papom koji je vrhovni poglavar katoličke crkve. Zbog toga su hrvatski vladari održavali dobre odnose sa Svetom Stolicom, a najveća interakcija bila je za vrijeme Branimira koji je od pape tražio da potvrdi njegovu vlast što se može tumačiti kao početak samostalnosti. Papama je takav odnos također bio vrlo značajan jer su širili svoj utjecaj nauštrb carigradskog patrijarha. Treća država s kojom je Hrvatska često imala kontakt jest Mletačka Republika. S obzirom na to da su obje države htjele imati kontrolu nad istočnom jadranskom obalu, bilo je nekoliko ratova, a u njima je Hrvatska Kneževina najčešće odnijela pobjedu.

Iznimno je značajan i razvoj društva. Nakon što su dugo godina bili plemenska zajednica, s razvojem države razvijalo se i društvo. Moćnici su postali dio plemstva, dok se siromašniji dio razvio u seljaštvo koje se bavilo zemljoradnjom i stočarstvom. Kako se vladarski posjedi pretvaraju u gradove, tako i stanovništvo poprima elemente gradskog stanovništva. Preko darovnica saznaje se i da su postojali robovi koji nisu bili vezani uz zemlju. Možemo zaključiti kako hrvatsko društvo sve više postaje feudalno iako će ta tranzicija biti dovršena tek u 10. stoljeću.

Osim društva razvija se i gospodarstvo. Uz već postojeću zemljoradnju i stočarstvo razvijaju se i obrti, ali oni su u to doba još bili usredotočeni samo na lokalno tržište. Novčarstvo se nije razvilo i nije se proizvodio vlastiti novac, ali su pronađeni franački i bizantski novčići. Osim toga, razvija se i brodogradnja, a dokaz uspješnosti u tome jest česta gusarska aktivnost.

Kultura se također razvila zahvaljujući Franačkoj koja je imala velik utjecaj i redovnicima, odnosno Crkvi. Preko diplomatskih isprava i sačuvanih natpisa vidljiv je franački utjecaj, a i sami su pisari bili redovnici franačkog podrijetla. S druge strane, graditeljska baština bila je vrlo razvijena. Lokalni i državni moćnici gradili su crkve s ciljem spasa svoje duše, poklanjali su crkveni namještaj na kojem su bila zapisana njihova imena.

12. Literatura

1. Barbarić, Katarina. „Papinska pisma srednjovjekovnim hrvatskim vladarima“. Diplomski rad, Sveučilište u Osijeku, 2017.
2. Birin, Ante. „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 37-72. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
3. Bosnar, Danijel. „Trpimirova darovnica“. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 6 (2014.), br. 6: 51-62.
4. Brković, Milko. „Papinska pisma druge polovice IX. stoljeća destinatarima u Hrvatskoj“. U *Hrvatska u doba kneza Branimira: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, uredili Šime Batović, Mirko Valentić, Mile Marić, 69-110. Zadar: Matica hrvatska, ogranak Zadar; Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Benkovac: Povjereništvo Matice hrvatske: Grad Benkovac, 2002.
5. Brković, Milko. „Diplomatička analiza Trpimirove i Muncimirove isprave: u čast Mihe Barade“. *Povijesni prilozi* 41 (2011.): 85-129.
6. Brodar, Josip. „Benediktinci u Hrvatskoj u razdoblju srednjega vijeka“. Diplomski rad, Sveučilište u Osijeku, 2012.
7. Budak, Neven. *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku – hrvatska povijest od 550. do 1100.* Zagreb: Leykam international, 2018.
8. Budak, Neven. „Hrvatska u vrijeme Trpimira“, u: *Kaštelanski zbornik*, uredio Vjeko Omašić, 58-63. Kaštel Kambelovac: Bijaći – društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela; Kaštel Sućurac: Matica hrvatska, ogranak Kaštela; Kaštel Novi: Zavičajni muzej Kaštela, 1993.
9. Budak, Neven, Raukar, Tomislav. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
10. Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
11. Budak, Neven. „Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji“. u: *Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 15*, 255-268. Zagreb: Filozofski fakultet, 1985.
12. Čoralić, Lovorka. *Kraljica mora s lagunarnih sprudova: Povijest Mletačke Republike*. Samobor: Meridijani, 2004.

13. Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.
14. Duančić, Vedran. „Hrvatska između Bizanta i Franačke“. *Pro tempore* 5 (2008.): 9-28.
15. Fabijanec, Florence S. „Gospodarstvo“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 133-158. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
16. Galović, Tomislav. „Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranome srednjem vijeku“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 273-296. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
17. Gavranić, Pero. „Tomislav, prvi kralj hrvatski“. U *Prvi hrvatski kralj Tomislav: zbornik radova*, uredio Josip Bratulić, 55-57. Zagreb: Zajednica Duvnjaka Zagreb; Tomislavgrad: Općinsko poglavarstvo, 1998.
18. Goldstein, Ivo. *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta, 2003.
19. Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi liber, 2015.
20. Goldstein, Ivo i Grgin, Borislav. *Europa i sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi liber, 2006.
21. Jerkušić, Andrea. „Karolinški utjecaj u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj u svijetlu arheoloških nalaza“. *Rostra: Časopis studentata povijesti Sveučilišta u Zadru* 5 (2012.), br. 5: 79-108.
22. Kalmar, Luka. „Vojni poduhvati Karla Velikog“. Završni rad, Sveučilište u Puli, 2017.
23. Karbić, Damir. „Društvo“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 123-132. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
24. Karbić, Damir. „Razvoj političkih ustanova“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 89-131. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
25. Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
26. Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetak XIX. stoljeća*, svezak 1. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.
27. Matijević Sokol, Mirjana i Sokol, Vladimir. *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*. Zagreb: Hrvatski studiji sveučilišta, 2005.

28. Matijević, Mirjana. „Intelektualni i kulturni razvoj“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 255-272. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
29. Ostojić, Ivan. „Montecassino i benediktinci u Hrvatskoj“. u: *Historijski zbornik, godina 21-22*, 391-392. Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesticu, 1968.-1969.
30. *Povijest, 6. knjiga, Rani i razvijeni srednji vijek*. Zagreb: Jutarnji list, 2007.
31. *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, uredio Franjo Šanjek. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
32. Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
33. Sabo, Agneza. *Hrvatski velikan Knez Branimir*. Vinkovci: Privlačica, 2021.
34. Skoblar, Magdalena. „Likovna umjetnost i arhitektura“. u: *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 297-315. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
35. Turza, Tena. „Razvoj Mletačke Republike kao trgovačke i pomorske sile“. Završni rad, Sveučilište u Osijeku, 2016.
36. Vedriš, Trpimir. „Crkva i vjerski život“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 201-236. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
37. Vedriš, Trpimir. „Pokrštavanje i rana kristijanizacija Hrvata“. U *Nova zraka u europskom svijetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 173-199. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Mrežni izvori

1. „Čedadsko evanđelje“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 20. XII. 2022.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13226>
2. „Gottschalk“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 20. XII. 2022.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22859>
3. „Hrvati“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 11. XII. 2022.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26386>
4. „Karlo I. Veliki“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 13. II. 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30547>

5. „Ludvig I. Pobožni“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 13. II. 2023.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37408>